Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

The Influence of Luria on the Shelah /
השפעת האר"י על השל"ה
Author(s): אליוט (אפרים) וולפסון and Elliot R. Wolfson
Source:
Jerusalem Studies in Jewish Thought /
מחקרי ירושלים במחשבת ישראל
PROCEEDINGS OF THE FOURTH INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE HISTORY OF JEWISH MYSTICISM: LURIANIC KABBALAH / pp. 423-448
המיסטיקה היהודית לזכר גרשם שלום: קבלת תשנ"ב(, כרך דברי הכנס הבינלאומי הרביעי לחקר תולדות)
Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל
Stable URL: ${ithaka.pdfcover.jstor.url:https://www.jstor.org/stable/23364527
Accessed: 28-08-2019 01:32 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Jerusalem Studies in Jewish Thought / מחקרי ירושלים במחשבת ישראל.
https://www.jstor.org

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

השפעת האר״י על השל״ה

אליוט (אפרים) וולפסון

[א]

אחד המחברים הנכבדים ביותר בעולם הרבנות האשכנזית במאה השבע־עשרה הוא ישעיה בר אברהם הלוי הורוביץ, המכונה השל״ה הקדוש, על שם ספרו המוסרי־קבלי שני לוחות הברית. ר׳ ישעיה היה מן המפיצים החשובים של תורת הקבלה בפולין ובארצות אשכנז, לרבות מנהגי האר״י, המבוססים על המיתוס הקבלי החדש. אצטט כאן מדבריו המאלפים של יעקב אלבוים: ״ובתוקף מעמדו כגדול בתורה, ביראה ובקבלה העביר השל״ה, ר׳ ישעיה הורוביץ, את מסורותיה של ארץ ישראל לפולין ולאשכנז. תוצאות מפעלו, שסוכמו בחיבורו הגדול שני לוחות הברית, היתה להן השפעה מכרעת על כל מערכות הספרות שאחריו״.[1] מן הראוי להדגיש במיוחד את ההשפעה שהשפיע השל״ה על הספרות החסידית במאה השמונה־עשרה, ונקודה זו ציינו כבר כמה חוקרים.[2] אולם, כפי שנראה עוד להלן, דווקא במישור העיקרי שבו הושפע השל״ה מהקבלה הלוריאנית, אין השפעתו ניכרת על תורת החסידות. על אף חשיבותו של הספר שני לוחות הברית בהיסטוריה של מחשבת ישראל בכלל וספרות המוסר והדרוש בפרט, עדיין לא זכה הספר למחקר מפורט. בניתוחי, אנסה לדון בבעיה בסיסית, והיא יחסו של ר׳ ישעיה הורוביץ לקבלת האר״י.

1 יעקב אלבוים, פתיחות והסתגרות – היצירה הרוחנית הספרותית בפולין ובארצות אשכנז בשלהי המאה השש־עשרה, ירושלים תש״ן [להלן: אלבוים, פתיחות והסתגרות], עמ׳ 63. ראה גרשם שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, הדפסה שלישית, תל אביב תשמ״ח [להלן: שלום, שבתאי צבי], עמ׳ 53; Bernard D. Weinryb, *The Jews of Poland*, Philadelphia 1973, pp. 226-227; זאב גריס, ספרות ההנהגות, ירושלים תש״ן [להלן: גריס, ספרות ההנהגות], עמ׳ 55–63. והשווה חיים ד׳ פריעדבערג, תולדות משפחת הורוויץ, פרנקפורט על נהר מיין תרע״א, עמ׳ 18–22.

2 ראה חיים הלל בן־ששון, האנציקלופדיה העברית, כרך 13, עמ׳ 946; מנדל פייקאז׳, בימי צמיחת החסידות – מגמות רעיוניות בספרי דרוש ומוסר, ירושלים תשל״ח, עמ׳ 17, 24, 209–218, 283–284; הנ״ל, ׳החסידות – תנועה חברתית בראי ״הדביקות״׳, דעת כה (תש״ן), עמ׳ 134–137. השווה גרשם שלום, דברים בגו, הדפסה רביעית, תל אביב תש״ן, עמ׳ 328; גריס, ספרות ההנהגות, עמ׳ 193–198, 210–211.

[מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, י (תשנ״ב). דברי הכנס הבינלאומי הרביעי לחקר תולדות המיסטיקה היהודית: קבלת האר״י]

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

עובדה ברורה וידועה היא, שבשני חיבוריו, שני לוחות הברית ושער השמים (פירושו הקבלי על הסידור), העתיק ר׳ ישעיה הורוביץ מכתבים לוריאניים.[3] וכך הוא מעיד על עצמו בהקדמה לשני לוחות הברית:

> ואני לא באתי רק לגלות קצת מהקצת ממה שקבלתי מפי סופרים ומפי ספרים הנמשכים אחר הזוהר ובפרט מגדולי האחרונים ספרי הקודש האלקי מהר״ר מאיר גבאי ז״ל והאלקי מהר״ם קורדווארא ז״ל וגדול האחרון איש אלקים קדוש האר״י ז״ל ואוסיף נופך קצת משלי להחכים ולהבין מדעתי ביאור העניינים.[4]

עם זאת, לא נקבע במחקר עד כה המקום המדויק שקבלת האר״י תופסת במחשבה הדתית של השל״ה. אביא כאן שתי דעות הפוכות לגבי עניין זה. מצד אחד, יוסף דן טוען שהאופי המיוחד של שני לוחות הברית, בניגוד לספרי מוסר קבליים שקדמו לו, הוא שמחברו הסתמך על קבלת האר״י יחד עם הזוהר ותורתו של ר׳ משה קורדובירו. אכן, לפי דן, קבלת האר״י

> היא נר לרגליו של השל״ה אף כי הוא משתמש במקורות קדומים בתחום המוסר, מקורות קבליים ולא קבליים כאחד. לפיכך אין הספר בחינת הטפה במישרין לקבלה של האר״י, הנחותיה הן בעיניו מובנות־מאליהן, והוא משלבן בתורתם של בעלי המוסר שקדמו לו, רבניים, פילוסופיים ומקובלים. עם זאת אין ספק כי עיקר תרומתו של ספר זה לתרבות היהדות במזרח־אירופה הוא החדרת קבלת האר״י למרכז חיי הדת והמוסר.[5]

משתמע מסיכומו של דן ששני לוחות הברית כולל בתוכו את היסודות הלוריאניים, שאם לא כן, איך אפשר לטעון שעיקר תרומתו של הספר היא החדרת קבלת האר״י למרכז חיי הדת והמוסר?

3 ראוי לציין שבהגהותיו לספר עמק ברכה (נדפס לראשונה קראקא שנ״ז) לאביו, ר׳ אברהם בן שבתי שעפטל, הביא ר׳ ישעיה סודות קבלה אך בלי כל רמז לקבלת האר״י. האֶזכורים לאר״י שמופיעים בספר הוספו בידי ר׳ ישעיה בן שבתי שעפטל הורוביץ או בנו, ר׳ אברהם, במהדורה השנייה, שנדפסה באמשטרדם תפ״ט. ראה עמק ברכה, מהדורת משה קרויזר, ירושלים תשמ״ה, דף קיב, קמ–קמא, קמג, קנה; וכן בספר מצות תפילין לבעל השל״ה, יוצא לאור בידי משה קרויזר, ירושלים תש״ם. השפעתם של ספרי הקבלה מצטמצמת לתקופה שלפני האר״י. מאידך, הוזכר האר״י בהגהותיהם של ר׳ ישעיה ואחיו ר׳ יעקב לספר יש נוחלין של אביהם, ר׳ אברהם הורוביץ, שנדפס לראשונה בפראג שע״ה. (לא הוזכר שמו של ר׳ ישעיה בהגהות אלא שם ר׳ יעקב בלבד. השווה פנחס פעסיס, עטרת הלוים, ווארשא תרס״ב, עמ׳ 43.) ראה למשל אזהרות שבת, הגהה ל״ה, ׳ונטילת הצפרנים... וזהו ג״כ סדורו של הקדוש האר״י זצ״ל שכתב מתחיל באגודל ימין כו׳ ובשמאל קמיצה כו׳ ויזהר האדם מאוד מלשנות כי הקדוש זצ״ל כתב על עניינים גדולים ונוראים וכתב שהצפרנים רומזים לקליפות ושם שוכנים.׳ וראה להלן, הערות 27–29.

4 שני לוחות הברית, אמשטרדם תנ״ח, דף ב ע״א.

5 יוסף דן, ספרות המוסר והדרוש, ירושלים תשל״ה, עמ׳ 241.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

בעמדה הפוכה מזו שעולה מדבריו של דן טען צבי ורבלובסקי, שבשני לוחות הברית הושמטו הרעיונות והמונחים האופייניים לקבלת האר״י, ומסיבה זו אין להגדיר את ישעיה הורוביץ כמקובל לוריאני. אביא כאן את דברי הסיכום של ורבלובסקי:[6]

> I have described [the SHeLaH] advisedly as a post-Lurianic rather than a Lurianic cabbalist. No doubt Lurianic influence and terminology are in evidence throughout the SHelaH, yet one can hardly describe this *magnum opus* as a Lurianic work.

בהמשך דיונו תיאר ורבלובסקי את היחס בין האר״י והשל״ה במלים אלה:[7]

> It is not my intention here... to expatiate on the diluted and adulterated quality of [the SHelaH's] Lurianism. As has been noted above, the SHelaH can hardly be called a 'proper' Lurianist. He is a post-Lurianic cabbalist, who absorbed some of the more moderate (and in some ways less significant) features of Lurianism – eclectic Lurianism for that matter – and combined them with a great deal of Cordovero, Abraham Galante, and the like.

עיון חדש בכתביו של השל״ה מורה, שהבעיה סבוכה יותר ממה שעולה ממסקנותיו של דן מחד גיסא ושל ורבלובסקי מאידך גיסא. אין ספק שכתבי השל״ה אינם חיבורים לוריאניים במובן המדויק של תיאור זה, בדומה לספריהם של ר׳ חיים ויטאל, ר׳ משה יונה, ר׳ יוסף אבן טבול, ר׳ ישראל סרוג או תלמידו ר׳ מנחם עזריה מפאנו. מכל מקום, בשיטתו של ר׳ ישעיה הורוביץ, העולה משני לוחות הברית ומשער השמים, קבלת האר״י תופסת מקום מרכזי. הכינוי שבו משתמש ורבלובסקי 'post-Lurianic cabbalist' אינו מתאים לדעתי לר׳ ישעיה הורוביץ. אנסה להוכיח להלן שהשל״ה היה מקובל נוסח האר״י באופן מסוים ובמידה יוצאת דופן.

[ב]

אמתחתו של ר׳ ישעיה הורוביץ היתה מלאה ספרים קבליים קדומים – הן בדפוס והן בכתב־יד. לפי עדותו שהזכרתי לעיל, היו מקורותיו החשובים ביותר ר׳ מאיר אבן

6 R.J. Zwi Werblowsky, '*O Felix Capula*: A Cabbalistic Version', in: *Studies in Jewish Religious and Intellectual History Presented to Alexander Altmann on the Occasion of his Seventieth Birthday*, ed. S. Stein and R. Loewe, Alabama 1979, p. 356

7 שם, עמ׳ 357.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

גבאי,[8] ר׳ משה קורדובירו[9] ור׳ יצחק לוריא. על־פי רוב השתמש השל״ה בספרים הקלאסיים של הקבלה התיאוסופית, שכמה מהם נדפסו ונעתקו לראשונה בזמנו במרכזי הדפוס באשכנז ובפולין.[10] אלה הספרים העיקריים שר׳ ישעיה השתמש בהם בחיבוריו:[11] ספר הבהיר, כתבי רמב״ן, ובמיוחד פירושו לתורה, אוצר הכבוד לר׳ טודרוס הלוי אבולעפיה, זוהר, גנת אגוז ושערי אורה לר׳ יוסף ג׳קטליה, פירוש התורה לר׳ בחיי בן אשר, דרשות לר׳ יהושע אבן שועיב, פירוש התורה וספר טעמי המצוות לר׳ מנחם רקאנטי, מערכת האלוהות עם פירושו של ר׳ יהודה חייט, ספר השם המיוחס לר׳ משה די ליאון, ספר הקנה, תולעת יעקב ועבודת הקודש לר׳ מאיר אבן גבאי, פירוש קבלי על הסידור מאת ר׳ נפתלי הירץ טריויש, ספר גליא רזא, ספרי ר׳ שלמה אלקבץ, בייחוד שרש ישי, וסדר היום לר׳ משה אבן מכיר. אף כי הושפע ר׳ ישעיה הורוביץ ממקורות אלה, אין ספק שראשית דרכו בתורת הסוד היתה קבלתו של קורדובירו. למסקנה זו הגיע ישעיה תשבי בתארו את השל״ה כ׳מקובל מתון, שגם לאחר שהצטרף לחכמי קבלת האר״י בארץ־ישראל החזיק גם בקבלת הרמ״ק והסתמך הרבה על ספריו׳.[12] בפעולתו הספרותית הראשונה הלך ר׳ ישעיה בעקבותיו של אחיו הגדול, ר׳ יעקב, והִרבה לנמק את דברי אביו בספר עמק ברכה על־פי מה שלמד בספרות הקבלה, ובעיקר תולעת יעקב לאבן גבאי, פרדס רמונים לרמ״ק, וראשית חכמה לר׳ אליהו די וידאש.[13] החשיבות המסוימת של תורת הרמ״ק עולה גם

8 ראה Roland Goetschel, *Meir ibn Gabbay – Le discours de la kabbale espagnole*, Leuven 1981, pp. 489-491, 495-498

9 השווה שמואל אבא הורודצקי, המסתורין בישראל, תל אביב תשכ״א, כרך ד, עמ׳ 65–66; מאמרו של ורבלוסקי הנזכר לעיל (הערה 6); Bracha Sack, 'The Influence of Cordovero on Seventeenth-Century Jewish Thought', in: *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, ed. I. Twersky and B. Septimus, Cambridge, Mass. 1987, pp. 366-372 [להלן: זק, השפעתו של קורדובירו].

10 ראה אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 193–200.

11 נוסף על ספרי קבלה שרשמתי בגוף המאמר, ראוי לציין כמה ספרים אחרים שר׳ ישעיה מזכיר: שושן עדות, שאולי הוא קטע מספרו של ר׳ משה די ליאון (שני לוחות הברית, דף רסד ע״ב); ספר התמונה (שם, דף שמח ע״א); ספר ברית מנוחה (שם, דף שנו ע״א); פירוש ציוני על התורה (שם, דף שכז ע״א, שמו ע״א, שסב ע״ב, שסג ע״א, שפג ע״א, שפו ע״ב); שושן סודות לר׳ משה מקיוב (שם, דף עג ע״א); ספר מאה שערים (שם, דף רנד ע״ב); תשובות בענייני קבלה המיוחסות לר׳ יוסף ג׳קטיליה (שם, דף רנד ע״ב); צרור המור לר׳ אברהם סבע (שם, דף רצג ע״ב, שכה ע״א, שמ ע״ב, שסא ע״ב), גליא רזא (שם, דף קכ ע״א). ראה שם, דף סא ע״ב, שהזכיר ר׳ אברהם יגל. ר׳ ישעיה גם מצטט תכופות מספר טעמי המצוות לר׳ מנחם הבבלי.

12 ישעיה תשבי, 'העימות בין קבלת האר״י לקבלת הרמ״ק בכתבי ראב״ם', ציון לט (תשל״ט), עמ׳ 28, הערה 72 (=חקרי קבלה ושלוחותיה, כרך א, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ 197, הערה 72).

13 ראוי לציין שר׳ אברהם הורוביץ עצמו הזכיר לפעמים ספרי קבלה לרבות הזוהר, תולעת יעקב, וראשית חכמה, ספר המוסר לר׳ משה כלץ עם הגהות מבנו ר׳ יהודה כלץ, אך בדרך כלל לא נכנס לעניין הסודות. ראה למשל דבריו ביחס לנושא כוונה בתפילה, דף נח: 'ואזכור הכוונות הנגלות והנסתרות אשר כתבו חכמי האמת לא אזכר מהם דבר כי בסודם לא באה נפשי החסרוני'. אולם השווה המובאות מספר צרור המור בדף צט וספר מאה שערים בדף ק.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

משבח לימוד הקבלה שדיבר בו בנו של ר׳ ישעיה, ר׳ שבתי שעפטל:

> הנני מצווכם שתלמדו חכמת הקבלה כי אין אדם ירא שמים מי שאינו לומד חכמה זו ומי שלומד קבלה באימה וביראה יראה שנשמתו יהיה בעולם האצילות. ואתם בניי ספר שפע טל לברכה[14] תלמדו תחלה מתחלה ועד סוף... ואחר כך יהיה לכם ספר הפרד״ס כש״ע [כשלחן ערוך] האחזו בה ובה תדבקו ולא תזוזו ממנה עד שתגמרו כמה פעמים.[15]

בשני לוחות הברית הזכיר וציטט ר׳ ישעיה מספרים אלה של רמ״ק: פרדס רמונים, אור נערב, תומר דבורה, תפלה למשה, כתב־יד אחד עלום־שם העוסק בעניין אליהו הנביא,[16] ספר גירושין, ופירושו לעבודת ראש השנה ויום כיפור הנדפס בשם זבחי שלמים. בשער השמים שוב מעתיק השל״ה קטעים ארוכים מספרי רמ״ק – ושם הוא מזכיר גם את אור יקר, שהוא פירושו של קורדובירו לזוהר[17] – ובכלל, ביסס את פירושו על תפלה למשה של רמ״ק. בשני חיבוריו הנזכרים לעיל השתמש השל״ה גם בספרי תלמידיו של קורדובירו, ר׳ אליהו די וידאש (ראשית חכמה ותוצאות חיים) ור׳ אברהם גלאנטי (קול בוכים).

נוסף על ספרי הקבלה שהזכרתי, שזורים בשני לוחות הברית ושער השמים מובאות שמצא ר׳ ישעיה בקונטרסים ובספרים בדפוס שעניינם היה סודות הקבלה הלוריאנית.[18] הנטייה של הזדקקות לתורת האר״י הלכה ונשתרשה בספרות התקופה בפולין ובארצות אשכנז. קונטרסים בכתבי־יד בענייני קבלת האר״י היו מופצים בחוץ־לארץ וביחוד באיטליה על־ידי חכמים מצפת, אשר שלחו לבקשת תומכיהם ידיעות על האר״י וסודותיו. (ידוע גם שמקובלים עלו מאיטליה לצפת ללמוד מהרמ״ק ומהאר״י.[19]) מחקרו של יוסף אביבי הוכיח שמקורות לוריאניים הגיעו לחוגו של ר׳

14 היינו ספר שפע טל לר׳ שבתי שעפטל הורוביץ, בן־דוד של השל״ה. הספר נדפס לראשונה בהענא בשנת שע״ב עם הסכמה מאת השל״ה, שהיה אז רב בפרנקפורט על נהר מיין.

15 צוואה לר׳ שבתי שעפטל בן ישעיה הורוביץ נדפסה עם ספר יש נוחלין לר׳ אברהם בן שבתי שעפטל הורוביץ, פראג שע״ה, סימן כו.

16 שני לוחות הברית, דף סט ע״א: ׳ומצאתי כתב יד של האלקי מהר״ם קורדוורא ז״ל שכתב וז״ל למדנו זקן אחד לבטל המחשבה יאמר פסוק זה הרבה פעמים אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה [ויקרא ו, ו]. ובעיני פשוט שזה הזקן אליהו הנביא ולרוב ענוותנתו של הרב לא רצה לגלות ע״כ׳.

17 ראה למשל שער השמים, אמשטרדם תע״ז, דף ק ע״ב; קכב ע״א; רמג ע״א. אולם השווה זק, ׳השפעתו של קורדובירו׳, עמ׳ 368.

18 על הבעיות הקשורות בעריכות ובהדפסות של כתבי האר״י ראה Gershom Scholem, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, pp. 424-425, 445-446 [להלן: שלום, קבלה]; יוסף אביבי, בנין אריאל, ירושלים תשמ״ז; רונית מרוז, ׳גאולה בתורת האר״י׳, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 39–94.

19 השווה מאיר בניהו, יוסף בחירי מרן רבי יוסף קארו, ירושלים תשנ״א, עמ׳ קצב, הערה 11, ששם הוא מזכיר חיבור גדול המצוי בידיו בשם ׳מקובלי איטליה שעלו לצפת לקבל קבלת הרמ״ק והאר״י מפי מוריה׳.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

מנחם עזריה מפאנו באיטליה כבר בשנות התשעים של המאה השש־עשרה, קודם בואו של ישראל סרוג לשם.[20] השל״ה עצמו מעיד על תפוצתו של חומר קבלי לוריאני כשהוא כותב על מנהגי תיקון ליל שבועות: ׳וסדר לימוד של זו הלילה כבר נתפרסם ונודע לרבים על ידי הקונטריסין שנתפשטו והמנהג הזה נתפשט בכל ארץ ישראל ובכל המלכות׳.[21] לאחרונה העיר משה אידל, שהכתבים הלוריאניים הגיעו לחוגים מצומצמים של מקובלים בלבד, ולא היתה לקבלת האר״י השפעה בחוגים רחבים יותר.[22] מכל מקום, אין לפקפק בעובדה שהכתבים הלוריאניים אכן הגיעו לחוגים באיטליה, שהיתה אז מרכז ללימוד קבלה, ואליהם הִפנו חכמי פולין ואשכנז.[23] אמנם, חכמי פולין ואשכנז ישבו בבית־מדרשו של ר׳ מנחם עזריה מפאנו, ונדמה שאחדים מהם, כגון ר׳ יהודה ב״ר דוד הכהן, היו משומעי לִקחו של ר׳ ישראל סרוג.[24] נוסף על קשרים אישיים, ספרי קבלה שיצאו מבתי־מדרשותיה של איטליה שימשו מכשיר חשוב להחדרת רעיונותיהם של המקובלים הן על עולמם הרוחני והן על נוהגי החיים של יהודי פולין ואשכנז.[25] ראוי להדגיש שבתקופה הנדונה התחילו להתפשט בין חכמי פולין ואשכנז קונטרסים בכתב־יד וספרים בדפוס, הכוללים את ההנהגות המיוחסות לאר״י, ובעיקר את תיקוני התשובה.[26] ואמנם במחצית השנייה של המאה השש־עשרה ובראשית המאה השבע־עשרה הולכים ומתרבים אִזכורים של דברי האר״י בספריהם של בעלי הלכה ובעלי קבלה בפולין ובארצות אשכנז.[27] רבים החלו לנהוג על־פי הנהגות אלה, אפילו לא הבינו ולא העמיקו בתורות התיאוסופיות המיוחדות של האר״י. סביר להניח שר׳ ישעיה השיג לפחות את ספריו של ר׳ מנחם עזריה מפאנו – פלח רמון, כנפי יונה, יונת אלם, ועשרה מאמרות – כאשר היה עדיין בפולין ובאשכנז. עדות לדבר מצויה בהגהה של ר׳ ישעיה לספרו של אביו יש נוחלין, שנדפס לראשונה בשנת שע״ה, כלומר שבע שנים לפני עלייתו לארץ־ישראל:

ישתדל ויעשה התשובה [לחטא של שכבת זרע] הנזכרת בר״ח [בראשית

20 יוסף אביבי, ׳כתבי האר״י באיטליה עד שנת ש״פ׳, עלי ספר יא (תשד״ם), עמ׳ 91–134. על הקשרים בין המקובלים באיטליה והמקובלים בצפת, ראה מאיר בניהו, ׳רבי עזרא מפאנו חכם מקובל ומנהיג׳, ספר היובל להרב י״ד סולובייציק, חלק ב, ירושלים תשמ״ד, עמ׳ תשצו–תשצט; והנ״ל, יוסף בחירי מרן רבי יוסף קארו (לעיל, הערה 19), עמ׳ קצב–קצו.

21 שני לוחות הברית, דף קע״ט ע״ב. השווה ליקוטי עמק ברכה מאת ר׳ ישעיה בן אברהם הורוביץ נדפס בסוף ספר עמק ברכה, עמ׳ רס״ה.

22 משה אידל, ״׳אחד מעיר ושנים ממשפחה״ – עיון מחודש בבעיית תפוצתה של קבלת האר״י והשבתאות׳, פעמים 44 (תש״ן), עמ׳ 5–30.

23 ראה שלום, קבלה, עמ׳ 76–77; אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 40–42, 208–210.

24 אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 204–205. על המסורת בדבר ביקורו של סרוג עצמו בפולין ראה שם, עמ׳ 205, הערה 90.

25 על העברת כתביהם של מקובלי איטליה לפולין ראה ישעיה תשבי, ׳דרכי הפצתם של כתבי הקבלה לרמח״ל בפולין וליטא׳, קרית ספר מה (תש״ל), עמ׳ 127–154, ובמיוחד עמ׳ 136–137, 150–151.

26 ראה אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 200–207. 27 שם, עמ׳ 207, הערה 100.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

חכמה] ובתיקוני האר״י זצ״ל ועוד שמעתי פה אל פה מפי חכם גדול אחד ששמע מפי תלמידו של האר״י זצ״ל שאמר בשם רבו הקדוש שהזיעה שהאדם מזיע ומחמם גופו מכח הטורח הגדול והעמל שעוסק ומטריח עצמו בדבר מצוה הוא ג״כ אחד מהכפרות והתיקונים לזו העבירה הגדולה... מצאת כתוב בתיקוני גורי האר״י זצ״ל וכן בספר כנפי יונה זצ״ל דבר מסוגל לשמירת אות הברית.[28]

מכאן ברור שעוד קודם עלייתו לארץ עיין השל״ה כבר בשני כתבים לוריאניים: ספר תיקוני התשובה המיוחס להאר״י, שנדפס בסוף ראשית חכמה הקצר לר׳ יעקב פוייטו,[29] וספר כנפי יונה לר׳ מנחם עזריה מפאנו, וגם קיבל מסורת בשם האר״י מתלמידו. עדות נוספת ניתן למצוא בהגהה שנייה:

בענין השלמת הפרשה בכל שבוע שמו״ת [שנים מקרא ואחד תרגום, ע״פ בבלי ברכות ח ע״א] ראיתי ושמעתי בשם הגדולים מנהגים שונים אכן שמעתי מפי חכמי אמת בשם הקדוש האר״י זצ״ל שיקראו כל פסוק ופסוק בפני עצמו שני פעמים זה אחר זה מקרא ואח״כ מיד התרגום ולא יפסיק כלל עד שיגמור כל הסדר ואין לשנות מדעתו כי כל דבריו הם דברי רוח הקודש. וכתב בכנפי יונה חלק שלישי שאין להשלים הפרשה שמו״ת כי אם דוקא בע״ש מעת שמתחיל לבוא קדושת שבת דהיינו אחר חצות ולא ביום שבת וענין גדול מאוד כתב בדבר.[30]

אף שקבלת האר״י התחילה להתפשט בשלהי המאה השש־עשרה, יש בידינו עדויות על שלא הספיקו החכמים והמקובלים במזרח־אירופה להשיג אלא רק חלק קטן מהחומר הלוריאני.[31] בתשובתו לאיגרת ששלח ר׳ שמואל ב״ר משולם פייבש מפרעמסלא בין שנת שפ״ב לשנת שפ״ה,[32] ר׳ ישעיה מעיד על האיסור להפיץ את הכתבים הלוריאניים לחוץ־לארץ.

כתוב בדבר קדשיך שאודיע את מכ״ת [מעלת כבוד תפארתו] איזה עניינים מחכמת האר״י ז״ל... אמנם כגון דא צריך אני להודיע כי יש חרם קדמון מכל

28 יש נוחלין, אזהרות התפלה, סימן יז.

29 ראה מרדכי פכטר, ׳ספר ראשית חכמה לר׳ אליהו די וידאש וקיצוריו׳, קרית ספר מז (תשל״ב), עמ׳ 686–710; גריס, ספרות ההנהגות, עמ׳ 55.

30 יש נוחלין, אזהרות שבת, הגה״ה לט. השווה שני לוחות הברית, דף קלא ע״א.

31 השווה דברי ר׳ נפתלי בכרך בהקדמתו לספר עמק המלך, אמשטרדם ת״ח, דף ד ט״ב: ׳ורבים מבני עמנו חכמי פולין המספיקים עצמם מחיבורים אלו כגון הגאון הגדול החכם השלם מורי ורבי מהר״ר שמואל זלה״ה בן החסיד הגאון מוהר״ר משולם זלה״ה כמעט מסר נפשו על החיבורים האלו להעתיקם ובימי בחרותי קבל מורי ממני קצת סדרי חכמת האר״י זלה״ה׳.

32 מאיר בניהו, ספר תולדות האר״י, ירושלים תשכ״ז [להלן: בניהו, תולדות האר״י], עמ׳ 65.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

החכמי׳ שבא״י [שבארץ־ישראל] שלא לגלות מחכמת האר״י לח״ל [לחוץ־לארץ]. ואלו האנשים שהביאו קונטריסים לח״ל כחשו וגנבו ומעלו בחרם אבל הירא את דבר ה׳ חלילה לו לעבור על החרם הגדול הזה. וטעמם ונימוקם היה שאל יתהלל המתהלל בחכמת האר״י ז״ל שירד לסוף דעתו בעצם החכמה בידיעה ברורה... ובתוך הזמן הזה איעצך ויהי אלהים עמך תדבק בספר יונת אלם שחיבר האלהי מהרמ״ע [מורינו הרב מנחם עזריה] ז״ל זה הספר ישר בעיני אלהים ואדם. ועל כל פנים רוב דבריו ורובו דרובו הוא אמת ותורתו אמת... ואם יש איזו שגיאה קטנה מחמת מיעוט השגה בטל במיעוטו.[33]

מאיר בניהו הציע, שחרם זה ׳נעשה בשנת ש״ס־שס״א משהופיע ס׳ פלח הרמון לר׳ מנחם עזריה מפאנו (ויניציאה ש״ס) והוחל לדבר על קבלת האר״י בפומבי בחוץ לארץ׳.[34] עדות נוספת לחרם נשתמרה בתשובה לאיגרת ששלח ר׳ שלומיל דרזניץ לגולה, כנראה לר׳ יששכר בער מקרמניץ.[35] בעל האיגרת ביקש מר׳ שלומיל לגלות כמה עניינים בקבלת האר״י וכך השיבו: ׳והדברים עתיקים הם ורחבים מני ים, ומסתפינא שמא אעבור ח״ו על דעת רבותי אשר בארץ מן זמן ח׳ שנים שלא לגלות סודות האר״י זלה״ה ח״ו ולגלות סוד תיקון וכתר שהוא איכות הד׳ פרצופים, שאי אפשר לגלות ע״י כתב שמא יפלו דברי חלילה ביד בני אדם שאינם מהוגנים וראויים לכך׳.[36] כפי שנראה להלן, גם השל״ה נמנע מלכתוב קבלת האר״י מסיבה שראויה היא להימסר בעל־פה.

ייתכן שהסיבה העיקרית לעלייתו של ר׳ ישעיה לארץ היתה הרצון להעמיק בתורת הקבלה בנוסחה הלוריאני.[37] אף שהדבר לא נאמר מפורשות מפי ר׳ ישעיה, אף במקרים אחרים, כגון עלייתו של דרזניץ, ברור שזאת היתה אחת הסיבות לשאיפת העלייה. אף אם נגיד שלא זאת היתה הסיבה העיקרית לעלייתו של השל״ה, עובדה היא, שבהגיעו לארץ מיד חיפש ומצא והעתיק קונטרסים מזקני המקובלים בצפת וביניהם סודות קבלת האר״י. מעיד על כך ר׳ ישעיה באיגרת שכתב בשנת שפ״ב לבניו, שלושה ימים אחרי הגיעו לצפת: ׳ועתה אידע לכם קדושת הארץ בכאן צפת תבנה ותכונן במהרה בימינו שאמרו קבלה מהאר״י ז״ל והמה [המקובלים] אוהבים

33 האיגרת נדפסה בהקדמה לספר נובלות חכמה לר׳ יוסף שמואל רופא דלמדיגו (יש״ר מקאנדיאה), באזיליאה שצ״א, דף ג ע״א–ע״ב. השווה בניהו, תולדות האר״י, עמ׳ 66. נוסח אחר של האיגרת מובא בהסכמתו של ר׳ משה ב״ר הלל מזאמושטש לספר עץ חיים, קארעץ תקמ״ב.

34 בניהו, תולדות האר״י, עמ׳ 45.

35 האיגרת נדפסה לראשונה בספר ליקוטי ש״ס של האר״י, קארעץ תקמ״ה, דף כג ע״א–כה ע״א. ראה בניהו, תולדות האר״י, עמ׳ 44–45.

36 ליקוטי ש״ס של האר״י, דף כג ע״ב. השווה בניהו, תולדות האר״י, עמ׳ 45.

37 בניהו, תולדות האר״י, עמ׳ 123; אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 210. השווה גם Philip Horowitz, 'Shnei Luhot ha-Brit: A Guide to Living', Masters of Hebrew Letters Thesis, Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion, New York 1951, p. 9. ראה לעיל הערה 19.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אותי כנפשם ממש. אוכל להעתיק מה שלבי חפץ... והנה היום מכבדים אותי בחדוש גדול להעתיק כל דברי המגיד שהגיד להרב בית יוסף ז״ל.[38] באיגרת ששלח ר׳ ישעיה לר׳ שמואל ב״ר משולם פייבש הוא הודיע, שבדמשק פגש את ר׳ שמואל ויטל והראה לו את הספר הגדול של אביו, עץ חיים:

> תלמידו המופלג מהר״ר חיים קאלבריז זלה״ה... היה ממלא מקום הרב ז״ל והוא ז״ל לא היה מגלה החכמה לשום אדם רק עשה חיבור מופלג נקרא עץ חיים וצווה בעת מותו שלא יבא הספר לדפוס ולא יועתק רק נתן רשות מי שירצה ללמוד ממנו בביתו רשאי. בכן בעברי דרך דמשק הביאני בנו לחדרו ונתן לי הספר. והיתה לי הקריאה קשה במאוד כי היה כתב ספרדי. אבל דעי מיום שנתנה התורה לא היה ספר כזה.[39]

בהמשך האיגרת כותב ר׳ ישעיה: ׳וכשהביאני ה׳ ירושלם ע״ה תוב״ב ואני כוסף ומתאוה לזאת החכמה ויש בכאן הרבה חכמים גדולים ולכולם יש קונטרס שנתפשטו תלמידיו׳.[40] גם בספרו שער השמים, ר׳ ישעיה מעיד על עצמו שזכה ליהנות מאורו של האר״י, ׳אחת הנה ואחת הנה מתוך קונטרסי תלמידיו הקדושים אשר בארץ׳.[41] מן הראוי לציין גם את עדותו של ר׳ שבתי שעפטל על עלייתו של אביו לארץ:

> ועלה אל המקום אשר אמר יי׳ להשרות שם שכינתו. ובטרם צאתו מאהלו ומארץ מולדתו. התחיל לחבר ספר הנכבד והנורא הזה [שני לוחות הברית] כדי לצוות את ביתו... ומאחר שבעל הדרך ירט לנגדו להבהיל אותו. להוציא מחשבתו לפעולתו. לאור בארץ החיים אור תורתו. בכן לא נגמר הספר בח״ל כי אם בירושלים שתי שנים אחר ביאתו. ומי״י היתה לזכותו. שהיה ניתק לראי״ה גנזי אוצרות דברי פי חן קבלת איש האלהי החכם התל׳ הרב הגדול מהר״ר יצחק לוריא זצ״ל... ולא נראין לשום אדם עד בוא אבי אדוני ז״ל לאוצרותו ולביתו. כי שם תקע אבי ז״ל חנייתו ודירתו. והיה לומד בהם מראש עד סוף כדי להגיעו לתכליתו.[42]

אנו רואים, אפוא, שבביוגראפיה של השל״ה בולט הקשר בין קבלת האר״י לבין ארץ־ישראל. לדעתי, השפיע קשר זה גם על הכרעתו שלא לגלות בכתב את הסודות

38 אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת־גן תשל״א, עמ׳ 217. על המובאות בענייני קבלה מר׳ יוסף קארו בשני לוחות הברית ובשער השמים ראה R.J. Zwi Werblowsky, *Joseph Karo Lawyer and Mystic*, Oxford 1962, pp. 34-35, 44-46. ראה עכשיו בניהו, יוסף בחירי מרן רבי יוסף קארו (לעיל, הערה 19), עמ׳ תא.

39 נובלות חכמה, דף ג ע״ב. 40 שם שם. 41 שער השמים, דף פט ע״ב.

42 ווי עמודים, נדפס עם שני לוחות הברית, דף ב ע״ב. ראה גם הקדמתו של ר׳ אברהם בן ישעיה לשער השמים, דף ו ע״א.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הלוריאניים לכל פרטיהם ודקדוקיהם. לחיזוק הנחתי אזכיר כאן מאמר אחד בשני לוחות הברית, שבו הוא קובע חשיבות מיוחדת ללימוד סודות התורה או מעשה מרכבה בארץ־ישראל. נקודת־המוקד של הקטע היא פירושו לדברי התלמוד (בבלי כתובות עה ע״א) על מידות תלמידי חכמים שבארץ־ישראל ושבבל: ׳אמר אביי חד מנייהו עדיף כתרי מינן אמר רבא וחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מנייהו׳:

הרי ת״ח שבא״י יצהר שהוא שמן המאיר ותורה אור[43] אורה ושמחה[44] הם כענין רמז לענין תורה שבע״פ ואינם מתחממים כ״כ בפלפול כמו בבבל. ע״כ עוסקים הרבה יותר בסודות מעשה מרכבה שהוא דבר גדול ות״ח שבבל להיפך עסקם מרובה וכמעט כולו בדבר קטן הויות דאביי ורבא[45] וכמעט אין עוסקים כלום בדבר גדול. ע״כ א״י שנים מקרא ובבל א׳ תרגום.[46] אבל כשחד מינן שלמד כבר דרכי הפלפול ועולה לא״י ללמוד סודות המרכבה הרי הוא כתרי מיניהו כי הנה בסודות המרכבה יש ג״כ לפלפל פלפול עמוק ומתוק כדאיתא בפרק המרכבה[47] ושואלים לאדם צפית במרכבה שלי פלפלת בחכמה... והמחודד העולה לא״י אז הוא במעלה יותר לקיום פלפלת בחכמה.[48]

43 משלי ו, כג. 44 אסתר ח, טז.

45 על־פי בבלי סוכה כח ע״א. עיין שני לוחות הברית, דף טז ע״א. השווה דברי ר׳ פנחס מקארעץ בתוספתא למדרש פנחס, לבוב תרנ״ו, סימן עא, דף ח ע״א: ׳וסוד פנימיות התורה הוא סוד מוחין דגדלות ופשטי התורה הוא מוחין דקטנות... ובסוד הקטנות יש בו אחיזת החיצונים׳. וראה שם סימן צח, דף י ע״א: ׳ובחול לומדים גמרא שהיא בחי׳ חיצונית וכל הקבלה נעשה בא״י והתלמוד בחוץ לארץ תלמוד בבלי בחינה חיצונית׳. ובמדרש פנחס, ווארשא תרל״ו, דף יז ע״א: ׳בכל דבר יש חיצונית ופנימות וא״י הוא פנימית העולם וח״ל הוא חיצונית העולם וכן בתורה יש חיצונות התורה ופנימות התורה וע״כ כל פנימיות בתורה נתגלו בא״י דהיינו כל ספ׳ הזוהר ותיקונים וכל כתבי האר״י זלל״ה׳. ראה Abraham J. Heschel, *The Circle of the Baal Shem Tov*, Chicago 1985, p. 6; משה אידל, ׳על ארץ־ישראל במחשבה המיסטית של ימי־הביניים׳, ארץ־ישראל בהגות היהודית בימי־הביניים, ירושלים תשנ״א, עמ׳ 206–207, הערה 54.

46 על־פי בבלי ברכות ח ע״א.

47 ר׳ ישעיה צירף יחד המאמר בבבלי שבת לא ע״א: ׳צפית לישועה פלפלת בחכמה׳ והמאמר במדרש משלי פ״י, השייך לספרות שיעור קומה: ׳בני הואיל ונתעסקת בתלמוד אמר צפית מרכבה צפית גאותו׳. ראה Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1954, p. 71 [להלן: שלום, זרמים עיקריים]; משה אידל, ׳תפיסת התורה בספרות ההיכלות וגלגוליה בקבלה׳, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל א (תשמ״א), עמ׳ 31, הערה 30, ועמ׳ 34–37; ולאחרונה מדרש משלי, מהדורת ברוך וויסאצקי, ניו־יורק תש״ן, עמ׳ 84–85 והערותיו שם. השווה שני לוחות הברית, דף מא ע״ב.

48 שני לוחות הברית, דף טז ע״ב–יז ע״א. נוסח דומה, שם, דף קסג ע״א. ראה גם דף קפא ע״ב, שבו הסביר השל״ה את הביטוי התלמודי ׳פלפלת בחכמה׳: ׳אבל כל זה נאמר על פלפול של אמת ויכול אדם לחדש פלאי פלאות בכל הלכה והלכה מכח קושיות ותירוצים ולפלפל עליהם ולמצוא דרכים איזה דרך הפשט האמת... וכל אלה הפלפולי׳ אשר אורייתא הוא דמרתת ביה הם מרכבה למדת המלכות שנקרא׳ תור׳ שבע״פ שהיא מדת הדין ודוקא בפלפול של אמת אבל בפלפול של שקר דובר שקרי׳ לא יכון׳. השווה מנחת יוסף לר׳ יוסף אירגאס, ליוורנו תקצ״ב, דף ט ע״ב. וראה יעקב כ״ץ, הלכה וקבלה, ירושלים תשמ״ד [להלן: כ״ץ, הלכה וקבלה], עמ׳ 99. בהמשך הדיון השתמש שוב השל״ה בביטוי

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ניתן למצוא בקטע זה תיאור נאמן של חיי המחבר, שבחוץ־לארץ היה בקי בדרכי פלפול התלמוד (דבר קטן) ועלה לארץ לעסוק במסתורין (דבר גדול).[49] אכן, ׳דבר קטן׳ נזדהה עם הלכה או דרך הנגלה בעיסוק התורה, ו׳דבר גדול׳ – עם קבלה או דרך הנסתר.[50] ייתכן שהמושג ׳דבר גדול׳ או ׳מעשה מרכבה׳ רומז ביתר דיוק לקבלת האר״י, המייצגת שלב מיוחד בסדר לימוד סודות התורה. יש סימוכין להשערתי בסיום התשובה ששלח ר׳ ישעיה לר׳ שמואל ב״ר משולם פייבש, ששם הוא טוען במפורש שהנסתרות בספר עץ חיים ׳הן הן מעשה מרכבה׳.[51] סוגיות מסוימות בקבלה, שהן סודות המרכבה – כלומר קבלת האר״י, בניגוד לקבלה הקלאסית,

׳פלפול של אמת׳ [השווה שני לוחות הברית, דף שצא ע״א], אך בקונטקסט ניכרת השפעת הטכניקה של לימוד המשנה אצל מקובלי צפת ובמיוחד אצל ר׳ חיים ויטל: ׳ע״כ רוב העסק יהיה במשניות ללמוד ולחזור אותם בלי ערך ובלי הפסק ויהי שונה הלכה בתלמוד בכל יום ולפלפ׳ פלפול של אמת ואשרי הזוכה למשנה שיהיו שתא סדרי משנה שגורים בפיו בע״פ ואז עושה סול׳ לנשמ׳ שתעלה למעלה למדריגה קמא וסימנך משנה אותיות נשמה׳. השווה לדברי ר׳ חיים ויטל בשער המצוות, סדרת כתבי האר״י, חלק ז, ירושלים תשל״ח, עמ׳ פ. על הקטע מהשל״ה ויחסו לתפיסתו של ויטל ראה Lawrence Fine, 'Techniques of Mystical Meditation for Achieving Prophecy and the Holy Spirit in the Teachings of Isaac Luria and Hayyim Vital', Ph.D. dissertation, Brandeis University, 1976, pp. 171-172, n. 59. על התפקיד התיאורגי של פלפול או עיון ההלכה לשבר את הקליפות, השווה שער המצוות, עמ׳ עט; הקדמת ר׳ חיים ויטל לשער ההקדמות, ירושלים תרס״ט, דף א ט״ג–ט״ד; נדפס גם בעץ חיים, ירושלים תר״ע, דף ב ט״א. וראה Lawrence Fine, 'The Study of Torah as a Rite of Theurgical Contemplation in Lurianic Kabbalah', in: *Approaches to Judaism in Medieval Times*, vol 3, ed. D.R. Blumenthal, Atlanta 1988, pp. 36-39. מן הראוי לציין שבאור נערב, ח״ג פ״א, התנאי השני להשגת סודות הקבלה שמנה קורדובירו הוא הצורך להיות ׳מורגל בפלפול בעומק כדי שיהיה מורגל ויוכל להפשיט המאמרים מהמשלים ובזה יגיע אל המכוון בחכמה זו׳. השווה יוסף בן־שלמה, תורת האלוהות של ר׳ משה קורדובירו, ירושלים, תשכ״ה, עמ׳ 29–30. ראה גם את תיאורו של רמ״ק בשני לוחות הברית, דף מב ע״א: ׳והפרדס בשער הראשון פרק תשיעי פלפל בחכמה׳. השווה גם את פירושו של השל״ה למאמר בהגדת פסח ׳מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק׳ בתוך שער השמים, דף רנב [=שני לוחות הברית, דף קנח ע״א]: ׳אלו החכמים השלמים עוסקים בסודות של אותו הלילה כלומר חיבת הוא הלילה ובודאי גלו סודות ופלאות מה שגלו עד שהגיעו הרצון מהם שגם התלמידים יפלפלו בחכמה ויגידו להם לפי השגת[ם] כי כמה פנים לתורה׳. השווה שם, דף רעז ע״א. על היחס בין סברא לפלפול ראה חיים זלמן דימיטרובסקי, ׳על דרך הפלפול׳, ספר היובל לכבוד שלום בארון למלאת לו שמונים שנה, חלק העברי, ירושלים תשל״ה, עמ׳ קל–קלו. על התנגדותו של השל״ה ללימוד על דרך הפלפול שעסק בו בנעוריו ראה דבריו המפורסמים בשני לוחות הברית, דף קפא ע״א: ׳חבל על דאבדין מה שהוצאתי רוב ימי בחילוקים גדולי׳ ונפלאי׳ חטאתי עויתי פשעתי על כן באתי להזהיר הדורות הבאים ובזה יתהפכו זדונותי לזכויות׳. השווה זלמן דימיטרובסקי, ׳על דרך הפלפול׳, עמ׳ קלו הערה 133; כ״ץ, הלכה וקבלה, עמ׳ 98.

49 ראה כ״ץ, הלכה וקבלה, עמ׳ 99–100.

50 השווה שני לוחות הברית, דף טז ע״א (ראה כ״ץ, שם, עמ׳ 98); ובדף שן ע״א: ׳וכענין שקראו רז״ל הויות דאביי ורבא דבר קטן לנגד מעשה מרכבה שהוא דבר גדול כי הויות דאביי ורבא הם התלמוד בפעולת המעשי׳ אשר יעשה האדם אותם בגשמיית ומעשה מרכבה הם הרוחניית׳. ראה גם דף שנא ע״א.

51 נובלות חכמה, דף ג ע״ב.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

לרבות קורדובירו – ניתן ללמוד אך ורק בארץ־ישראל, ובכך קבע ר׳ ישעיה קשר הדוק בין הקבלה הלוריאנית וארץ־ישראל.[52]

למרות הסתייגותו מלגלות את הסודות הלוריאניים בכל גוניהם בשני לוחות הברית ובשער השמים, העתיק ר׳ ישעיה קטעים לא מעט מקונטרסי האר״י שנכתבו בידי תלמידיו.[53] מתוכן הדברים ברוב המובאות מסתבר, שהיו לפניו קונטרסים במטבע של שער הכוונות,[54] שער הפסוקים,[55] ושער הגלגולים.[56] יש שהנוסח

52 השווה דברי ר׳ פנחס אליהו מוילנא, ספר הברית השלם, מאמר חמישי פ״ו, ירושלים תש״ן, עמ׳ תנז: ׳והכל על דרך אמת כאשר הוא מקובל מפה לאוזן ביד המקובלים האמיתים אשר בארץ המה האר״י ז״ל ותלמידו נאמן ביתו הר׳ חיים וויטאל ז״ל׳. וראה שם עמ׳ תעו: ׳כאשר מצינו לאיש אלהים קדוש האר״י לוריא ז״ל ששרתה עליו רוח הקודש כמה פעמים במצרים אך לאחר שבא לא״י לא פסקה רוה״ק ממנו כל הימים׳. וראה דבריו של ר׳ פנחס מקארעץ, שהבאתי לעיל, הערה 45. הקשר שבין הקבלה לארץ־ישראל הודגש כמובן במקורות קדומים מראשית הקבלה. ראה אידל, ׳על ארץ־ישראל במחשבה המיסטית של ימי־הביניים׳ (לעיל, הערה 45), עמ׳ 204–207. השווה ברכה זק, ׳ארץ ישראל בזוהר׳, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח (תשמ״ט), עמ׳ 239–253; חביבה פדיה, ׳ארץ־של־רוח וארץ־ממש: ר׳ עזרא, ר׳ עזריאל והרמב״ן׳, ארץ־ישראל בהגות היהודית בימי הביניים, עמ׳ 233–288. מעמדה הספיריטואלי של הארץ חוזר ונשנה תכופות בשני לוחות הברית. השווה למשל דף שיד ע״ב, שסח ע״א, שפח ע״א. השל״ה הושפע כמובן מהגישה לארץ־ישראל בספרות המוסר והדרוש של חכמי צפת במאה הט״ז ובייחוד בספר חרדים. עיין במאמריהם של מרדכי פכטר וברכה זק בתוך הקובץ ארץ־ישראל בהגות היהודית בימי הביניים.

53 השווה שני לוחות הברית, דף ה ע״א, לו ע״ב–לז ע״א, נג ע״א, נט ע״א, עד ע״א, פ ע״א, קד ע״ב, קיט ע״ב–קכ ע״א, קלא ע״א, קלג ע״ב–קלד ע״א, קלח ע״ב, קלט ע״א, קמ ע״ב, קנא ע״ב–קנב ע״א, קנג ע״ב, קנד ע״ב, קסא ע״א, קסד ע״א, קסו ע״א, קסו ע״ב, קסז ע״ב, קעח ע״ב, ריא ע״א–ע״ב, ריב ע״ב, ריג ע״א, ריג ע״ב, ריד ע״ב, ריז ע״א, ריז ע״ב–רכ ע״ב, רכט ע״א, רלב ע״א, רלב ע״ב, רלו ע״ב, רלח ע״א, רמא ע״ב, רמב ע״א, רמד ע״א–ע״ב, רמה ע״ב, רמו ע״א, רנג ע״א, רנט ע״א–ע״ב, רסג ע״ב, רסט ע״א, רסט ע״ב, רע ע״ב, רעו ע״ב, רעז ע״ב, רצג ע״ב, רצט ע״ב, ש ע״ב–שא ע״א, שה ע״א, שז ע״ב, שח ע״א, שיא ע״ב, שיג ע״ב, שטו ע״ב, שכ ע״ב, שכג ע״א, שלח ע״א, שמג ע״א, שנב ע״א, שסב ע״ב, שסה ע״א, שסז ע״ב, שסח ע״א, שסט ע״ב, שעט ע״ב, שפא ע״א, שפא ע״ב–שפב ע״א, שפב ע״א, שפה ע״ב, שפו ע״א. ובשער השמים דף כה ע״ב, כז ע״א, כז ע״ב, כט ע״א, כט ע״ב, ל ע״ב, לא ע״ב, לב ע״ב, לז ע״ב, לח ע״א, מד ע״א, מו ע״א, מט ע״ב, נה ע״א–ע״ב, ע ע״א, עב ע״א, עה ע״א, עז ע״א, ע״ז ע״ב, עט ע״ב–פ ע״א, פא ע״א, פא ע״ב, פג ע״א, פה ע״ב, פו ע״א, פז ע״ב, פח ע״א, פח ע״ב, פט ע״ב–צא ע״א, צג ע״א, צד ע״ב, צה ע״א, צז ע״ב, צט ע״א, קא ע״א, קד ע״א, קה ע״ב, קו ע״ב, קו ע״ב–קז ע״א, קז ע״ב, קח ע״ב, קט ע״ב, קי ע״א, קיב ע״א, קיח ע״א, קיט ע״ב, קכא ע״א, קכב ע״ב, קמד ע״ב, קמו ע״א, קמו ע״ב, קנ ע״ב, קנד ע״ב–קנה ע״א, קנו ע״ב, קנז ע״ב, קנח ע״ב, קסב ע״ב, קסג ע״ב, קעא ע״א, קצא ע״ב, קצב ע״א, קצד ע״א–ע״ב, קצו ע״א, קצז ע״ב, קצט ע״ב, ר ע״א, ר ע״ב, רו ע״א, רי ע״א, ריג ע״ב, ריח ע״ב, ריט ע״א, רכח ע״ב, רכט ע״ב–רל ע״א, רמט ע״ב, רנ ע״א, רנד ע״ב, רנז ע״א–רנח ע״ב, רפ ע״א, רפה ע״ב, רפו ע״א, רצא ע״ב, רצז ע״ב, שז ע״א. לפעמים העתיק ר׳ ישעיה מאיזה קונטרס של סודות האר״י ומציין אותו סתם ׳מצאתי׳ או ׳מצאתי בקונטרוס׳. ראה למשל שני לוחות הברית, דף קסו ע״ב, קסז ע״א, קע ע״ב; שער השמים, דף עא ע״ב, קי ע״א–ע״ב, קנד ע״ב, רלג ע״א, רלג ע״ב.

54 השווה שני לוחות הברית, דף לו ע״ב–לז ע״א (ראה שם רמא ע״ב ובמקבילה שער השמים, דף עה ע״א), סז ע״א, קד ע״ב, קיט ע״ב–קכ ע״א, קלא ע״א, קלג ע״ב–קלד ע״א, קלח ע״ב, קלט ע״א (שער השמים דף קעא ע״א), קלט ע״ב, קמ ע״ב, קנא ע״ב–קנב ע״א, קנג ע״ב, קסו ע״א, קסו ע״ב, קעח ע״ב, ריא ע״א–ע״ב, ריב ע״ב, ריד ע״ב, ריז ע״א, ריז ע״ב–רכ ע״ב, רכט ע״א, רלו ע״ב, רלח ע״א, רמא ע״א, רמד ע״א–ע״ב, רמה ע״ב, רמט ע״א, רנג ע״א, רנט ע״א–ע״ב, רצג ע״ב, שה ע״ב, שיא ע״ב, שיג ע״ב.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

שהביא ר׳ ישעיה קרוב יותר למה שנמצא בספר הכוונות, שהוא קיצור סודות ומנהגי האר״י, שנערך ונתפשט כבר בחייו של ר׳ חיים ויטל.[57] אמנם, השל״ה הזכיר במפורש את ספר הכוונות, וברור ממאמרים אחרים שהוא השתמש בקובץ זה אף אם לא הזכירו.[58] ר׳ ישעיה מצטט גם מתיקוני התשובה המיוחס להאר״י, שנדפס בסוף ראשית חכמה הקצר לר׳ יעקב פוייטו,[59] ולפי עדותו הספר ׳היה מצוי ביד כל אדם׳, דברים אלה הולמים את עדותו של ר׳ יהודה הכהן, שתיקוני תשובה מהאר״י מפורסמים ברחובות ובשווקים.[60] בקטע שני הזכיר השל״ה ספר זה ורמז לתפוצתם של חיבורים לוריאנים נוספים: ׳ועתה בדורינו זה זכינו לתקוני תשובה מפי האלהי האר״י ז״ל והם נדפסו סוף ראשית חכמה הקצר. ועוד נתפשטו הרבה קונטריסי׳ מתלמידיו נמצא בהם גם כן תקוני תשובה׳.[61] בשער השמים הזכיר ר׳ ישעיה את תיקוני שבת לר׳ אברהם הלוי ברוכים, שנדפסו עם תיקוני התשובה.[62] לפרקים העתיק ר׳ ישעיה דברים של האר״י מספר והזכיר אותו בשמו, כגון ראשית חכמה לר׳ אליהו די וידאש,[63] כנפי יונה לר׳ מנחם עזריה דפאנו,[64] ספר חרדים לר׳ אלעזר

והשווה מראי מקומות מספר שער השמים שציינתי בהערה הקודמת, שרוב רובם לקוחים מקונטרס במטבע שער הכוונות או מספר הכוונות (ראה להלן, הערה 58).

55 השווה שני לוחות הברית, דף ה ע״א, עד ע״א, פ ע״א, קא ע״א, קסד ע״א, קסה ע״ב, רסט ע״א, רע ע״ב, רעז ע״ב, רצג ע״ב, רצג ע״ב, רצט ע״ב, ש ע״ב–שא ע״א, שיא ע״ב, שטו ע״ב, שלח ע״א, שלט ע״א, שמא ע״ב, שמט ע״ב, שנד ע״א, שסה ע״א, שסז ע״ב, שסח ע״א, שסט ע״א (ראה להלן, הערה 59), שסט ע״ב, שעט ע״ב, שפא ע״ב–שפב ע״ב, שפה ע״ב, שפו ע״א; שער השמים, דף עז ע״א, רנד ע״ב, רצא ע״ב. לפעמים הנוסח שהביא ר׳ ישעיה קרוב יותר למה שנדפס בספר הליקוטים, ולפעמים לספר ליקוטי תורה.

56 השווה שני לוחות הברית, דף נג ע״א, רצז ע״ב, שפא ע״ב, שפב ע״א; שער השמים, דף שד ע״ב.

57 השווה שלום, קבלה, עמ׳ 446.

58 שני לוחות הברית, דף קל ע״א: ׳וזהו הסדר שכתבו תלמידי האר״י ז״ל והוא בספר הכוונות בקומו קודם חצות לילה שהוא שעה כביכול במסתרים תבכה נפשו יקום ויעורר משנתו וירחץ ידיו ופניו וכו׳. השווה ספר הכוונות, קארעץ תקמ״ד, דף יא ע״ב. ובשער השמים, דף קסג ע״ב: ׳הגה״ה ארשום קצת רמיזות מקונטרסי דהאר״י ז״ל במזמורים של קבלת שבת וז״ל וצריך לכוין במזמור הבו בני אלים ג״פ הבו כו׳ עד וסי׳ קו״ל דודי דופק עכ״ל ותמצא בס׳ הכוונות ד״י׳. השווה ספר הכוונות, דף י ע״ב. ראה שני לוחות הברית, דף קיט ע״ב–קכ ע״א, ששם הביא קטע מספר הכוונות בפתיחה ׳ובכתבי הקודש של תלמידי האר״י׳. עיין להלן, הערה 137 והערה 140.

59 השווה שני לוחות הברית, דף צט ע״ב, קד ע״ב. ראה לעיל, הערה 32.

60 ראה אלבוים, פתיחות והסתגרות, עמ׳ 204, הערה 82.

61 שני לוחות הברית, דף רלב ע״ב.

62 שער השמים, דף נז ע״א: ׳וסוד שבירת כלי׳ שלמעלה רמז בפסוק שומר כל עצמותיו וגו׳ כפי מה שמצאתי בתיקוני שבת של החסיד מהר״ר אברהם הלוי ז״ל וז״ל יום השבת ויקדשהו ר״ת יה״ו ס״ת מת״ו אבל ה׳ אחרונה דהיינו ארעא לא מתה רק אתבטלת בסוד שומר כל עצמותיו כטעם המשמר את מתו אחת מהן לא נשברה אחת היא יונתי תמתי אחת דוקא כו׳. תקוני שבת לר׳ אברהם הלוי ברוכים נדפסו בשער השמים, דפוס אמשטרדם, דף קפח ע״ב–קפט ע״ב.

63 ראה שני לוחות הברית, דף קו ע״ב.

64 ראה שני לוחות הברית, דף לז ע״א, קד ע״ב, קל ע״ב, קלח ע״א, רמא ע״א, רסג ע״א; שער השמים, דף ע ע״א. ר׳ ישעיה מצטט גם מספרים אחרים של ר׳ מנחם עזריה דפאנו כגון פלח הרמון ועשרה

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אזכרי,[65] ומדרש שמואל לר׳ שמואל אוזידה;[66] אולם רוב הציטטות מהקונטרסים שהביא ר׳ ישעיה – המצוינים בשם קונטרסים או כתבי קודש של האר״י או תלמידי האר״י[67] – מופיעות בלי הזכרת שם המחבר. במקרה אחד הוא הביא בשני לוחות הברית מאמר בשם ר׳ חיים ויטל: ׳גם יש סוד גדול רמוז בפסוק[68] ויתעבר בי למענכם... וזהו הלשון אשר מצאתי כתוב בשם המקובל מהר״ר חיים תלמיד מובהק של האר״י ז״ל׳.[69]

מאמרות. השווה שני לוחות הברית, דף נט ע״א (=שער השמים, דף ל ע״ב): ׳ומצאתי במגלת סתרי׳ דמהרמ״ע׳. וראה שם תיב ע״א: ׳ועוררני לזה החכם מהרמ״ע ז״ל׳. כפי שכבר העיר שלום, שבתי צבי, עמ׳ 29 הערה 2, בשער השמים, דף נו ע״א, הביא ר׳ ישעיה את הקדמתו של ר׳ מנחם עזריה מפאנו בעניין הטהירו, שנדפסה בראש ספר יונת אלם ובנוסח דומה בראש ספר כנפי יונה. בקונטקסט הזה לא מזכיר השל״ה את שם הספר או המחבר אלא כתב: ׳כמבואר בחכמת קבלת האר״י ז״ל דכשעלה ברצונו הפשוט לברוא את העולם וכו׳. ייתכן שהניסוח של ר׳ מנחם עזריה מפאנו השפיע על דברי ר׳ ישעיה בשני לוחות הברית, דף קסה ע״ב: ׳סוד נשמות חלק אלוה ממעל היוצאי׳ מס׳ רבוא אותיות התור׳ הוא סוד מלבושו... וזה המלבוש סובב ומלבוש תורת ידו״ד בו ית׳... ה׳ יברך את עמו בשלום אותיות מלבוש׳. עיין שם דף קלח ע״ב בהגה״ה. ובשער השמים, דף קסג ע״א: ׳הג״ה מלבוש של הקב״ה הו׳ רוחניו׳ התורה רמז לדבר ד׳ עז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום אותיות מלבוש׳. על תורת המלבוש לשיטתו של ר׳ ישראל סרוג והשפעתו על ר׳ מנחם עזריה מפאנו, ראה אלכסנדר אלטמן, ׳הערות על התפתחות תורתו הקבלית של רמ״ע מפאנו׳, מחקרים בקבלה, בפילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות, מוגשים לישעיה תשבי במלאת לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשמ״ו, עמ׳ 250–255. על הקשר שבין האותיות לבין המלבוש בתורת האר״י ראה לאחרונה Moshe Idel, *Golem – Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid*, Albany 1990, pp. 148ff., esp. 159, n. 86. וראה אליהו ליפינר, חזון האותיות תורת האידיאות של האלפבית העברי, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ 4–6.

65 בשני לוחות הברית, דף קט ע״ב ודף רלט ע״ב–רמ ע״א, העתיק ר׳ ישעיה מדבריו של ר׳ אלעזר אזכרי: ׳וכן גילה הרב החסי׳ המקובל מהר״י אשכנזי זצ״ל לאיש סודו שכל מה שהשיג שנפתחו לו שערי חכמה ורוח הקודש בשכר שהיה שמח בעשיית כל מצוה שמחה גדול׳ לאין תכלית ואמר דהיינו דכתיב תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל פירוש מרוב כל מיני תענוגים שבעולם מכל זהב ופז רב ואבנים טובות ומרגליות׳. עיין ספר חרדים, ירושלים תשכ״ו, הקדמה, תנאי המצות, יד, דף כה ע״א. אולם בשני לוחות הברית, דף מט ע״א ודף שפו ע״א, השתמש ר׳ ישעיה בדבריו אלה של ר׳ אלעזר אזכרי ולא הזכירו (במאמר הראשון, הקטע מספר חרדים מובא בפתיחה ׳והעידו תלמידי האלהי הנ״ל׳). ראה בניהו, ספר תולדות האר״י, עמ׳ 359, הערה 3, שציין רק את המקורות שהשתמש בהם בעל השל״ה בדבריו של ר׳ אלעזר אזכרי בלי להזכירו. השווה שני לוחות הברית, דף רלג ע״א, שבו העתיק ר׳ ישעיה מאמר שני מספר חרדים שבו נזכר האר״י. ראה ספר חרדים, מצות תשובה פ״ג, דף רג ט״א; בניהו, שם, עמ׳ 360, סי׳ 21. השווה גם שני לוחות הברית, דף ריג ע״א ודף רלב ע״א שייחס ר׳ ישעיה להאר״י את הנוטריקון של תשובה ׳תענית שק ואפר בכיה הספד׳. אולם בספר חרדים מצות התשובה פ״ב, דף ר ט״ד, נמסר נוטריקון זה בשם הראשונים.

66 ראה שני לוחות הברית, דף קב ע״ב.

67 לעתים ר׳ ישעיה מציין מקור לוריאני ושמו מגילת סתרים. השווה שני לוחות הברית, קלז ע״ב, רלח ע״א, רנט ע״א–ע״ב, רסד ע״ב. עיין גם דף קמז ע״א.

68 דברים ג, כו.

69 שני לוחות הברית, דף שסט ע״א. הציטטה מקבילה פחות או יותר לספר הליקוטים, ירושלים תרע״ג, פרשת ואתחנן, נה ט״ג–ט״ד. השווה גם לקוטי תורה, מסדרת כתבי האר״י, חלק יב, ירושלים תשכ״ג, עמ׳ רלו.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

מן הראוי לציין שר׳ ישעיה מעיד גם על סודות לוריאניים שהוא עצמו קיבל בעל־פה. כפי שכבר ראינו לעיל, יש עדות ברורה, בהגהותיו לספר יש נוחלין של אביו, שהוא קיבל מסורות אלו בשם האר״י מתלמידיו עוד כשהיה בחוץ־לארץ. במאמר אחד בשני לוחות הברית הוא הביא מסורת ששמע בשם ר׳ חיים ויטל: ׳נמצא מעלת הגרים הם תחת כנפי השכינה וישראל נשואים על כנפים. ע״כ אותן החזנים שעושין הזכרות לאנשים חשובים ואומרים המציא מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה למעלת כו׳ טוב שתיקתם מדיבורם כי הם מורידים אותם למטה. וכן קבלתי בשם גדול מהר״ח קליפריז ז״ל ה״ה ודברי פי חכם חן׳.[70] ר׳ ישעיה גם רשם מסורות שקיבל בשם האר״י. למשל בשני לוחות הברית הוא כתב: ׳וזה סוד הדבר לפי מה שקבלנו בשם האר״י ז״ל׳.[71] ובדומה לזה בשער השמים קוראים: ׳יהיה רמוז בכאן רמז גדול לפי מה ששמעתי בשם האלקי האר״י ז״ל שאמר בפסוק[72] ויקח שש מאות רכב בחור ושלישים על כלו כי רומז על מרכבת פרעה שלמעלה סטרא אחרא... ורמז בכאן על שם של ע״ב שבו רי״ו אותיות... ורמז כאן ג״כ מרכבת פרעה שהיא מבחוץ לעומת זה כי קח שש מאות רכב כלומר מתיבת רכב קח שש ממנו נשאר רי״ו כמנין בחו״ר עולה ג״כ רי״ו׳.[73] מצד שני לא מן הנמנע שביטויים אלה מציינים מסורות שקיבל ר׳ ישעיה ממקורות ספרותיים, ואמנם אפשר להוכיח שהשימוש במלים ״שמעתי״ ו״קבלתי״ לא תמיד מציין מסורת שר׳ ישעיה קיבל בעל־פה אלא רומז להבנה או לידיעה שהשיג מתוך מקור ספרותי. כך למשל, במאמר אחד בשני לוחות הברית אנו קוראים: ׳שמעתי בזה ענין נאה בכתיבת יד׳.[74] וכמו כן בקטע אחד בשער השמים כתוב: ׳קבלתי מפי האלהי האר״י ז״ל לומר קודם השכיבה מזמור קכ״א... והוא סגולה להכרית ממנו לילית שבסיבתה הקרי׳.[75] כאן ברור שהביטוי ״קבלתי״ יש לו משמעות של הודעה רשמית. עדות נוספת לשימוש זה ניתן למצוא במאמר שני: ׳ראשי פרקים קבלתי מקונטרי׳ האר״י והוספתי לקח׳.[76] לפעמים ברור שהמסורת שקיבל ר׳ ישעיה היא לוריאנית, אף־על־פי שאינו מזכיר את שמו של האר״י במפורש. אביא כאן דוגמה משני לוחות הברית: ׳ושמעתי מקצת המקובלי׳ כי ר׳ עקיבא היה הגלגול של יוסף. ולכן נקרא עקיבא בן יוסף׳.[77] בשני מקומות נוספים

70 שני לוחות הברית, דף קצה ע״א. 71 שם, והשווה דף שכט ע״א. 72 שמות יד, ו.

73 שער השמים, דף עז ע״א. מקבילה למסורת שציין ר׳ ישעיה ניתן למצוא בספר הליקוטים, בשלח סי׳ יד, דף לד ט״א. השווה שער השמים, דף נז ע״א: ׳גם שמעתי משם האר״י ז״ל רמז בתיבת דכא ג׳ דברים שארז״ל שמרחיבין דעתו של אדם והם דירה נאה כלים נאים אשה נאה ר״ת דכ״א׳. השווה שני לוחות הברית, דף שמא ע״ב, שמט ע״ב, שעא ע״ב, שעח ע״ב.

74 שני לוחות הברית, דף שנא ע״ב.

75 שער השמים, דף קנה ע״ב. 76 שם, דף רנח ע״ב. וראה שני לוחות הברית, דף קסד ע״ב.

77 שני לוחות הברית, דף רצז ע״ב. על סודות הקשורים לתורת הגלגול השווה שני לוחות הברית, דף קלה ע״ב, קעו ע״א, רעה ע״ב, שז ע״ב, שיח ע״ב, שכ ע״א, שנ ע״ב, שסב ע״ב, שסה ע״ב, שפא ע״ב, שפב ע״א; שער השמים, דף קסב ע״ב. וראה להלן, הערות 80–81.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הביא השל״ה את עניין הגלגול של נדב ואביהו כסוד שקיבלו מתלמידי האר״י: ׳וכמו שקבלנו בשם האלהי האר״י ז״ל כי הם [בני אהרן] היו גילגול מצד נפש אדם כי מתגלגל נפש רוח נשמה והם היו מגולגלים מצד נפש אדם הראשון וזה נרמז בפסוק[78] ויהי[79] אנשים טמאים לנפש אדם׳.[80] ובקיצור במאמר שני: ׳וקבלנו מהאלהי האר״י ז״ל שנדב ואביהו היו מצד נפש אדם הראשון׳.[81]

[ג]

סקירתנו את המקורות מאפשרת לנו להסיק, שר׳ ישעיה הורוביץ שתה ממעייני קבלת האר״י. אולם, הדרה קושיא לדוכתה: מהי השפעתה של קבלת האר״י על השל״ה? האם נוכל להגדיר את ר׳ ישעיה כמקובל לוריאני ואת ספריו כחיבורים לוריאניים, או שמא מתאים יותר לאפיינו כמקובל ׳פוסט־לוריאני׳, כניסוחו של ורבלוסקי? כדאי לציין כאן את הבחנתו של ש״א הורודצקי: ׳כשמדבר [ר׳ ישעיה הורוביץ] על־אודות ענינים מפשטים, עיוניים, כמו על־אודות אלהים והבריאה, ישראל והתורה וכדומה, הוא משתמש בקבלה ספרדית, וביחוד בספרי רבי משה קורדובירו, שמעתיק מהם פרקים שלמים, וכשעוסק בענינים מעשיים, עבודת אלהים וכונתה, הוא משתמש אז ביחוד בקבלה האשכנזית הלורינית׳.[82] אף־על־פי שהבחנתו של הורודצקי בין קבלה ספרדית לבין קבלה אשכנזית איננה מקובלת היום במחקר,[83] יש סימוכין לדבריו בספרים של ר׳ ישעיה הורוביץ. ר׳ ישעיה הבחין בין הקבלה בצורתה הקלאסית לבין הקבלה הלוריאנית: בניגוד ליתר ספרי הקבלה, סודות הפנימיות המייחדות את התורות התיאוסופיות של האר״י – נמנע לגלותם בכתב.[84] מסקנה זו עולה מדברי ר׳ ישעיה עצמו בשני לוחות הברית: ׳פסח שהיו אבותינו אוכלים... והנה קצת רמזים לקחתים מקונטרסי דהאר״י ז״ל ואין רצוני בחיבור הזה לגלות סודותיו מאחר שדבריו הם עמוקים ונסתרים אינם נודעים לרבים׳.[85] הדברים

78 במדבר ט, ו.

79 בדפוס ׳ויהיו׳, ותיקנתי על־פי לשון המקרא.

80 שני לוחות הברית, דף שלט ע״א. 81 שני לוחות הברית, דף שנא ע״א.

82 הורודצקי, המסתורין בישראל (לעיל, הערה 9), עמ׳ 66.

83 ראה שלום, זרמים עיקריים, עמ׳ 259. על ההבחנה בין הקבלה הספרדית העיונית לבין הקבלה המעשית של האר״י, השווה שמעון דובנוב, תולדות החסידות על יסוד מקורות ראשונים, נדפסים וכתבי־יד, תל אביב תשכ״ז, עמ׳ 4–5; הנ״ל, *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times until the Present Day*, New York 1975, vol. 1, pp. 134-135. ראה גם Eugene Newman, *Life and Teachings of Isaiah Horowitz*, London 1972, pp. 141-142

84 ראה זק, ׳השפעתו של קורדובירו׳, עמ׳ 370.

85 שני לוחות הברית, דף קסד ע״א. והשווה שם, דף קעח ע״ב: ׳כל זה הבנתי מקונטרס דתלמידי האר״י ז״ל והדברים עמוקי׳ מיני ים. ואיני רוצה להרחיב׳ לפי דרכו כי עמוק עמוק הוא ודרכו אינו דרך הרבי׳ רק דרך היחיד רצוני לומר ליחידי סגולה׳.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

חוזרים כמעט מלה במלה בשער השמים: ׳פסח שהיו אבותינו אוכלים... והנה קצת רמזים לקחתים מקונטריסים דהאר״י ז״ל עם תוספות נופך וספיר משלי אין רצוני בחיבור הזה לגלות סודותיו מאחר שדבריו הם עמוקים ונסתרים אינם נודעים לרבים. אך ארמוז כיד ה׳ הטובה עלי רמזים נגלים ומוכנים והם הם ג״כ פנימים אלו ואלו דברי אלהים חיים׳.[86] הסתייגות מלגלות את הסודות הלוריאניים הושמעה במאמר אחר בשני לוחות הברית: ׳והאלהי האר״י ז״ל העמיק במאוד בסודות פורים ומגילה והסעודה אך מאחר שלאו כל מוחא ומוחא סביל דא כי אם להבאים בסודו על כן לא אעתיק מדבריו רק מעט מזעיר ממה שכתוב תלמידיו בסוד הסעודה׳.[87] העדות הקיצונית ביותר מופיעה בשער השמים: ׳והנה עתה אודיע איזה סודות שמצאתי בקונטרסי דהאר״י ז״ל בביאור הקדיש. והעמיק מאוד בעניינים וכבר כתבתי בהקדמת החיבור שהסכמתי שלא לגלות מעומק חכמתא שום דבר בכתב כי לא ניתן רק למסור מפה אל פה׳.[88] אפילו במקרים שר׳ ישעיה העתיק מכתבים לוריאניים, הוא הדגיש את האיסור לגלות את סודות האר״י לכל פרטיהם ודקדוקיהם. לדוגמה, לפני שהוא העתיק את הקדמתו של ר׳ מנחם עזריה מפאנו בעניין הטהירו,[89] הוא הודיע לקורא: ׳עוד התבוננתי בזה המזמור [תהלים לד] הרבה רמזים מרזי הקבלה של האר״י ז״ל בענין הנקודות והמתקלא ואף שכתבתי שאיני רוצה לגלות מעצם פנימיות חכמת הקבלה של האר״י ז״ל מ״מ התבוננות הפסוקים המראים ע״ז הביאני לגלות קצת מהקצת כטיפה מן הים׳.[90] מעניין שר׳ ישעיה נתן סיבה הרמנויטית לגילוִם של הסודות הלוריאניים: המאמץ לפרש את הפסוקים במזמור לד הביא אותו לפרסם כמה פרטים טכניים בקבלת האר״י. אביא כאן עוד דוגמה אחת לתופעה זו:

> אתם ראיתם את כל מה שכתבתי בזה הפסוק של הייחוד [דברים ו, ד] שהוא על פי המתבאר מקבל׳ המקובלי׳ לפי מה שמפורסם בדבריהם אבל יש פנימי׳ לפנימי׳ עמוק עמוק מי ימצאנה[91] ואיש חכם ידלנה[92] הו׳ החכ׳ השל׳ המקובל האלהי הרב הגדול האר״י ז״ל אשר האיר עיני המשכילים בחכמה הפנימית בסודי סודות ה׳ ליראיו בטעמי המצוות ונימוקיהן ובתפילות[93] ובשבחות ויחודיהן וסודות ק״ש עולות על גביהן אשרי הזוכ׳ ואני קימתי לכן בנפשא... תמיד במופלא ממך אל תראי לרבים ומנעתי את עצמי מלגלות סודותיו הפנימיים לרבים אשר לא יחכמו כי אם הדברים הפשוטים המובנים מדבריו כי אמרתי כי אין המון העולם כדי להשתמש באור הגנוז... אך בפסוק הזה של קבלת עול מלכות שמים נפשי חשקה ונכסף נכספתי לגלות קצת מסתרי

86 שער השמים, דף רנז ע״א. 87 שני לוחות הברית, דף רסג ע״ב.
88 שער השמים, דף עט ע״ב. 89 ראה לעיל, הערה 64.
90 שער השמים, דף נה ע״ב. 91 קהלת ז, כד.
92 על־פי משלי כ, ה. 93 בדפוס אמשטרדם: ובתפלת ובתפילות.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

סודותיו אשר זכיתי להנות מאורו אחת הנה ואחת הנה מתוך קונטרסי תלמידיו הקדושים אשר בארץ. אמנם כולו לא תראה אפס קצהו תראה[94] להשביר את האזן כפי מה שיכול לשמוע והחכם יבין מדעתו... לקטתי מדברי קונטרי׳ הרב הקדוש הנ״ל אפס קצהו ולא כולו כי מי יוכל לעמוד בסוד ה׳ הרמים והנשגבי׳ שאין להם סוף.[95]

מתברר אפוא, שהשל״ה הבחין במידה מסוימת בין הקבלה הלוריאנית לבין יתר ספרי קבלה, שהוא מצטט מהם בלי כל היסוס. יתר על כן, לשיטתו כל יהודי מחויב לעסוק בחכמת הקבלה, כפי שהוא פוסק במפורש:

לאחר שמילא כריסו במקרא ובמשנה ותלמוד יתעסק באימה וביראה בקדושה וטהרה בחכמת הקבלה בזוהר ובתיקוני׳ ובמפרשי דבריהם וביתר ספרי הקודש השואבי׳ ממי באר הזוהר. וכבר נתחברו על זה פסקי׳ הרבה בלימוד חכמת הקבלה וכלל העולה שמחויב האדם לידע את שמו ית׳ ומי שלא ראה זו החכמה לא ראה מאורות מימיו׳.[96]

אולם החיוב הכללי ללמוד קבלה איננו כולל את קבלת האר״י, המצטמצמת בחוגים מסוימים של יחידי סגולה. כך למשל בשער השמים, אחרי שהעתיק דברים מקונטרסי האר״י הקשורים לעניין של קריאת שמע על המיטה, הודיע ר׳ ישעיה לקורא: ׳ועניין רמיזות הסודות שכתב האלהי צריך האדם להיות בקי בהן ובשמותיהן ובמחשבה נקי׳ וטהורה׳.[97] אמנם אין הסתייגותו של השל״ה מלגלות את התורות התיאוסופיות המייחדות את שיטת האר״י תלויה ברצונו להחליש או להקליש את הקבלה הלוריא־נית, כפי שעולה ממסקנותיו של ורבלוסקי. אדרבה, הימנעותו מלגלות את הרעיונות המיתיים הנועזים בקבלת האר״י תלויה בדבר אחד בלבד: השל״ה לא רצה להוציא סודות אלה לשוק. תורת האר״י צריכה להישאר קבלה במשמעות המדויקת של המלה, כלומר מסורת אזוטרית, המנועה בהעלאה על הכתב והראויה להימסר רק בעל־פה ׳מפי מקובל חכם לאוזן מקבל מבין׳ כדברי הרמב״ן בסוף הקדמתו לפירושו על התורה. מן הראוי להעיר שעל־פי גישתו של השל״ה, לימוד האזוטריות יש לו

94 על־פי במדבר כג, יג. 95 שער השמים, דף פט ע״ב–צ ע״ב.

96 שני לוחות הברית, דף קפב ע״ב. דברי השל״ה מובאים במנחת יוסף, דף יד ע״א. אך אחרי המלים ׳ממי באר הזהר׳ ר׳ יוסף אירגאס הוסיף בסוגריים: ׳ובפרט בספרי האר״י דבי עילאי בוצינא קדישא אור אלהי איש אלהים כמוהר״ר יצחק לוריא אשכנזי המכונה האר״י שכל דבריו הם מקובלים פה אל פה מפי אליהו ז״ל הנראה אליו בהקיץ בתמיד... וספריו לא ימושו מפיך ובפרט ס׳ א״ק [כנראה ראשי תיבות אלה הם אדם קדמון; וייתכן שהרמז הוא לספר אדם ישר] וס׳ אוצרות חיים וס׳ מבוא השערים ואחרון אחרון חביב ס׳ הנכבד ע״ץ חיים שכתב עליו ס׳ נובלות חכמה בהקדמה מיום שנתנה התורה לא היה ס׳ כזה׳. לדעתי, דבריו של אירגאס סותרים לחלוטין את עמדתו של השל״ה, שלפיה כתבי האר״י אינם נכללים בחיוב ללמוד את חכמת הקבלה, כגון הזוהר ותיקוני זוהר.

97 שער השמים, דף קנה ע״א.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אספקט שמרני, שהוא עצם הקבלה, ואספקט חדשני, המצוין במונח פלפול או פלפול של אמת.[98] עיקרון זה משתמע יפה מדרשה אחת בשני לוחות הברית:

> ואשיב לפ׳ [לפרש] הפסוק[99] אמר דע את אלקי אביך. הידיעה היא ידיעת שמו וצריך הדבר להיות לו בקבלה וזה״ש אביך כענין שנאמר[100] שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. אמנם צריך להיות ג״כ חכם מבין מדעתו[101] יותר ממה ששומע מרבו וזה״ש דע את אלהי אביך מוסף מה שקבלת מאביך.[102]

ממד זה של השל״ה, כפי שהוא עצמו הודיע לקורא, מיוסד על קטע מפרדס רימונים של רמ״ק:

> הבינה הוא העיון והתוס׳ שאדם מעיין ומוסיף מעצמו מתוך כללים וראשי פרקים הנמסרי׳ אליו. ועתה אל זה כוונו באמרו[103] הבן בחכמה ר״ל עיין היטב במה שלמדת מרבך בחכמת המדות שאין מוסרין בה אלא ראשי פרקים. וצריך האדם שיבין בה דבר מתוך דבר כענין אמרם ז״ל[104] אין אומרים דבר זה אלא לחכם ומבין מדעתו. הנה שצריך האדם לדמות דבר אל דבר ולהוציא דבר מתוך דבר כדי שיהי׳ לו שכל מוליד ולא שכל עקר. ואמר חכם בבינה פירו׳ כשאתה מוליד ומדמה בשכלך ותבין צריך שתחכמהו ותסברהו בקבלת הרבנים.[105]

נוסף על קטע זה של הרמ״ק, הביא השל״ה סימוכין לדבריו מ̇המאמר הידוע בהקדמה לספר טעמי מצוות של ר׳ מנחם רקאנטי: ׳בכל מקום שבתורה תוכל לעשות המעשה ההיא אל דבר עליוני ממנו העלהו וטוב לך אע״פ שלא קבלת אותו הטעם מפי חכם מקובל או אפילו לא ראית אותו באחד מספרי החכמים׳.[106] ר׳ ישעיה מסביר את דברי רקאנטי כדלהלן:

98 ראה לעיל הערה 48. 99 דברי הימים א כח, ט. 100 דברים לב, ז.
101 חגיגה פ״ב מ״א. 102 שני לוחות הברית, דף מב ע״א.
103 ספר יצירה פ״א מ״ד. 104 חגיגה פ״ב מ״א.
105 פרדס רמונים, ירושלים תשכ״ב, שער א פ״ו, דף ה ט״א. ראוי לציין שקורדובירו גם הגדיר קבלה הגדרה קונסרבטיבית יותר. ראה למשל פרדס רמונים, שער כא, דף צו ט״ד: ׳הנרצה בשער הזה הוא לבאר... שמות מיוחדי׳ ומפורשים אל הספי׳ כמו שם ע״ב ושם מ״ב ושם י״ב וכיוצא בהן ורצוננו לבאר אותם כאר״א מוצאיו ותכונתו לכל אשר תשיג ידינו למצוא בהן מי שידבר בהם בין רב למעט כי דברים אלו הם מסורים בקבלה ולא ניתן להוסיף בהם ולא לגרוע׳. מעניין שכאן המונח קבלה קשור דווקא למסורות מיסטיות של השמות, מה שקורדובירו עצמו מכנה קבלה מעשית (השווה יוסף בן־שלמה, תורת האלוהות של ר׳ משה קורדובירו [לעיל, הערה 48], עמ׳ 30–31). באותו הקונטקסט העתיק קורדובירו בשם ספר הניקוד קטע מאור השכל לר׳ אברהם אבולעפיה. ראה משה אידל, החויה המיסטית אצל אברהם אבולעפיה, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 30. השווה גם תיאורו של רמ״ק לברית מנוחה ב׳דרישות בענייני מלאכים׳, זוהר עם פירוש אור יקר, כרך יז, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ ד: ׳אחשוב כל דברי הספר ההוא דברי רוה״ק נמסר מפה אל פה או על פה מגיד נאמן לחסיד וקדוש׳.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ומ״ש אע״פ שלא קבלת אותו הטעם כו׳ ר״ל שלא קיבל אותו הטעם בפי׳ [בפירוש] אבל אמיתת ענין של זה הטעם בסודו ושרשו קיבל דהיינו שמפרש איזה פסוק או מאמר או אומר טעם למצוה ע״פ הסודות שקבל מרבו ורבו מרבו עד למשה מסיני או על פי ענפי הסודות בבחינה הבן בחכמה הנזכר. אבל המפרש פסוק או מאמ׳ או טעם מצוה ע״פ סברות בדויות וכוזבו׳ שהמציאו הפילוסופי׳ ואינם מפי משה מפי הגבורה זה האיש עובר על[107] לא תעשה לך פסל.[108]

אכן, לימוד הנסתר כולל הן קבלה במשמעות של מסורות המקובלות מפי רב שהוא חוליה בשלשלת, והן פלפול או המצאת חידושים על דרך השכל והעיון:

מצאתי בספר א׳ כתב[109] שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך. בור קבלת רבו כמ״ש הפרדס על הבן בחכמה. וזהו בור סיר שאינו מאבד טיפ׳. אבל צריך להיות שכל מוליד שכל נובע מכל טיפה שקול כנגד כולם שיורד להעלות טפיים וזהו באר.[110]

שני מאפיינים חשובים משתמעים מדברי השל״ה: מצד אחד הקבלה היא מסורת שהועברה מפי מקובל חכם לאוזן מקבל מבין, אולם מצד שני היא מציינת דבר מכוסה, שלא ניתן לגלותו לרבים. לאפיון האזוטרי רמז השל״ה גם במאמר זה: ׳והנה מרע״ה אשר לא קם כמוהו כאלו כביכול הוא בעצמו נוגע בנסתר. ע״ז[111] משה קבל תורה כי לשון קיבל מור׳ אנסתר דהיינו כלי שיש לו בית קיבול מה שבתוכו הוא נסתר מעין רואי התורה׳.[112] נראה לי שלדעתו של השל״ה, קבלת האר״י היא הקבלה האמִתית, ולכן עיקר גילויה צריך להיות בעל־פה ובארץ־ישראל. ניתן להעיר שלפחות במאמר אחד בשער השמים גישתו של רמ״ק מתוארת כסברא או פלפול, בניגוד לזו של האר״י, שהיא קבלה נאמנת:

ואלו ההיכלו׳ הם בבריא׳ כמו שגילה רז זה האלקי האר״י ז״ל הגם שהרב הגדול מהרמ״ק ז״ל בס׳ הפרדס רוצ׳ להוכיח שהם ביצירה. דברי האר״י

106 ספר טעמי המצות לר׳ מנחם רקאנטי, בסיליאה שמ״א, דף ג ע״א. ראה Elliot R. Wolfson, '"By Way of Truth": Aspects of Nahmanides Kabbalistic Hermeneutics', *AJS Review* 14 (1989), 154-155, n. 148

107 שמות כ, ד.

108 שני לוחות הברית, דף מב ע״א–ע״ב. הקשר בין עבודה זרה לבין חכמת הפילוסופיה מופיע בספרים קדומים יותר. ראה זוהר ח״ב קכד ע״א; Elliot R. Wolfson, *The Book of the Pomegranate: Moses de Leon's Sefer ha-Rimmon*, Atlanta 1988, p. 265. וראה דברי הרמ״ק שהבאתי שם מפירוש אור יקר לתיקוני זוהר, ירושלים תשל״ב, עמ׳ טו: ׳וכבר יש שהאמין שהוא [חכמת הפילוסופיה] מכלל עובד עבודה זרה ואיני מכנס עצמי בזה שהוא מחלוקת בין הרים גדולים׳.

109 משלי ה, טו.

110 שני לוחות הברית, דף שסא ע״ב.

111 אבות פ״א.

112 שני לוחות הברית, דף שמ ע״ב.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אמתיים הם ומוסכמים וכן מוכח בקבלת הגאונים כפי אשר הועתקו בדברי המחברים ומה שהרמ״ק ז״ל רוצה להוכיח מכח סברא כמבואר בספרו שער ההיכלות שער ט׳... והנה הפילפול הזה שפילפל האלהי מהרמ״ק ז״ל הוא לפי שטתו דס״ל שההיכלות הם בעצמם היצירה עולם המלאכים אבל לפי מה דקי״ל שההיכלות הם בבריאה כמו שגילה רז זה האלהי האר״י ז״ל.[113]

זהו אחד המקומות המועטים שבו השל״ה אישר את עמדתו של האר״י ודחה את זו של רמ״ק.[114] יש לשים לב לכך שתפיסתו של האר״י הוצגה כקבלה, לעומת זו של רמ״ק, שאיננה אלא סברא בעלמא.[115]

ר׳ ישעיה הרשה לעצמו לעלות על הכתב רק נושאים מסוימים מקונטרסי האר״י, בעוד שסודות אחרים הסתיר לגמרי או רמז עליהם בראשי פרקים בלבד. רוב המאמרים שהביא ר׳ ישעיה מכתבים לוריאניים קשורים לעניינים מעשיים, כגון כוונות מיסטיות והייחודים של שמות האל.[116] דומה שבהשפעת טקסטים אלה, הרחיב ר׳ ישעיה את שימושו בגימטריאות. אפילו במאמרים שלא הזכיר בהם את האר״י או תלמידיו, אין ספק שהוא הושפע מקבלת האר״י. השל״ה היה מעוניין למסור לקורא דרכים מסוימות לעבודת האל. כדי לקיים מטרה זו הוא העמיד לפני הקורא את הכוונות הלוריאניות ואת הסודות בענייני השמות והמצוות – לא את התיאוסופיה אלא את התיאורגיה, הפרָקְסיס המיסטי, שבכוחו להשפיע על האל, הוא החלק של תורת האר״י שניתן להפיצו בפומבי. לעומת זה התיאוסופיה אסורה בהעלאה על הכתב. עם זאת הגענו לנקודה חשובה בהיסטוריה של מחשבת ישראל בכלל ושל הקבלה בפרט: השל״ה היה אחד הצינורות העיקריים להעברת ענייני קבלה לספרות החסידות במאה השמונה־עשרה והתשע־עשרה, אך בקשר לעניין של השפעת האר״י

113 שער השמים, דף פא ע״א–פג ע״א. ראה שם, דף קצט ע״ב.

114 ראה הורודצקי, המסתורין בישראל (לעיל, הערה 9), עמ׳ 66; תשבי, ׳העימות בין קבלת האר״י לקבלת הרמ״ק׳, עמ׳ 28 הערה 72; זק, ׳השפעתו של קורדובירו׳, עמ׳ 370–371. עלי להעיר שבכמה מאמרים הביא ר׳ ישעיה את הסוד הלוריאני מיד אחרי גישתו של רמ״ק, ומשתמע מכך שקבלתו של האר״י נחשבת למעמיקה ונסתרת יותר. ראה, למשל, שני לוחות הברית, דף ריז ע״א, רמד ע״א.

115 השווה שער השמים, דף לא ע״ב: ׳על כן אותם המדקדקים כשאומרים אדנ״י להעלי׳ ידו״ד וקורין אותו בחטף פתח לא יפה עושין... כשמזכיר שם אדני במקום שם ידו״ד להעלימו לא ישנה נקודה אחת מנקודת ידו״ד... לאחר זמן חזרתי מסברתי הנ״ל ואני הנני מסכים לקרוא אותו בחטף כי ידו״ד הוא בהיכל קדשו שהוא אדני ואנו מכנין אותו בשם היכלו שהוא אדני בחטף פתח ומה שסלקא אדעתי כדי שיהיה מכוון בנקודות ידו״ד זה דבר בטל כי נודע להמעמיקים בחכמת הקבלה ובפרט בקבלת האלהי האר״י ז״ל דלא מחשבת הזכרת השם יהיה במחשבה אחת בציור נקודות ידו״ד הכל לפי ענין הברכה ולפי ענין הזמן יצייר במחשבתו ציורי נקודות יהו״ד בקריאתו בהיכלו אדני׳. השווה שני לוחות הברית, דף קיז ע״א.

116 אולם ראה שני לוחות הברית, דף קסז ע״ב בהגה״ה (=שער השמים, דף רלד ע״א–ע״ב): ׳ואף על פי שכתבתי בשם האר״י ז״ל כי שם ס״ג בבינה מכל מקום נראה שהוא בבינה מצד קבלתו מהחכמה שכן ס״ג עם עשרה אותיות עולה מנין חכמה׳.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

אנו מוצאים שהחסידים לא הושפעו דווקא במידה שבה הושפע השל״ה. כידוע החסידים בדרך כלל לא קיבלו כוונות לוריאניות בתפילה והלכו בעקבות הרמ״ק.[117] אמנם למרות השפעתו הניכרת של ר׳ ישעיה הורוביץ על ספרות החסידות אין להניח שהשפעה זו היתה במישור של קבלת האר״י.

השפעת הקבלה הלוריאנית על השל״ה בולטת גם בכיוון שני, והוא העמדת המנהגים הדתיים הנובעים מתורתו של האר״י. בעוד השל״ה נמנע מלגלות תורות אלה בכתב, אין הוא נרתע מלנמק את מנהגי האר״י על־פי דרכי הקבלה המיוחדת. אכן, הבחינות המעשיות בעולם הרוחני הן בעיניו העיקר. אפשר להביא דוגמאות רבות כדי להראות שהשל״ה נמשך אחרי מנהגי ארץ־ישראל ובייחוד אחר המנהגים המיוסדים על הקבלה הלוריאנית.[118] יש שהשל״ה דוחה מנהג אשכנזי קדום על סמך שינוי שחל בחוגי המקובלים בצפת. אביא כאן שלוש דוגמאות לתופעה זו משני לוחות הברית. (א) ׳ע״כ נכון בעיני המנהג שראית[י] בקהילות ארץ ישראל כשהגבאי הולך לגבות צדקה בב״ה הולך לאחר ויברך דוד ואומרים שכך מקובלים בשם אלקי האר״י ז״ל...[119] ע״כ ראוי בזה המקום לגבות צדקה ולא כמו שעושי׳ בשאר ארצות שהולך הגבאי בעת חזרת ש״ץ התפילה ואז אין מחשבת העם על שמיעת התפילה לומר אמן כדינה׳.[120] (ב) ׳שמקודם הטבילה [בערב שבת] יקרא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום[121] ולא יקרא הפרשה רק יום הששי אחר חצות אעפ״י שלענין דינו כתבו התוספות והרא״ש דמיום ראשון ואילך חשוב משלים עם הציבור מכל מקום למצוה מן המובחר לא יקרא רק ביום ששי אחר חצות וכך כתוב בכתב הקודש דהאר״י ז״ל[122] משום שאז נפרדה הקליפה מהקדושה ואחר כך בכוונה הטבילה משפיעין הארה קדושת שבת׳.[123] (ג) ׳על כן נראה בעיני שלא להפסיק לענו׳ אמן אחר הברכ׳ קודם

117 ראה Joseph Weiss, *Studies in Eastern European Jewish Mysticism*, Oxford 1985, pp. 95-125; ולאחרונה Moshe Idel, 'Some Perceptions of the Kabbalah in the Eighteenth Century', *Journal of Jewish Thought and Philosophy* 1 (1991), pp. 68-76

118 השווה שני לוחות הברית, דף לו ע״א–לז ע״א, סז ע״א, עד ע״א, עח ע״א, עט ע״א, פג ע״א, קיב ע״ב, רלו ע״ב (=שער השמים, דף רצז ע״ב), רמה ע״ב, רנג ע״א. השווה שער השמים, דף קנד ע״ב–קנה ע״א: ׳אחר כתבי זה מצאתי בקונטרס האר״י ז״ל ק״ש שעל המטה... הנה העתקתי כל דבריו אף שיש שינוי קצת מענין הסדר של פסוקי דרחמי ממה שנרשמי׳ לעיל אלו ואלו דברי אלקים חיים. הרי עינינו רואות שהסכמת האלהי [האר״י] הוא לקרו׳ ק״ש כולה׳. וכן ראוי לציין שלפעמים העדיף ר׳ ישעיה בשער השמים את נוסח ספרד על נוסח אשכנז. השווה שם, דף קסג ע״ב, רטו ע״א, ריט ע״א, רפה ע״ב, רצו ע״א. דומני שבעניין זה גם אפשר למצוא את השפעתה של קבלת האר״י עליו. ראה שני לוחות הברית, דף קמ ע״ב.

119 השווה שער הכונות, ענין תפלת השחר, דרוש א, דף יח ט״ג; פרי עץ חיים, שער הזמירות, פ״ה, דף לז ט״א.

120 שני לוחות הברית, דף לו ע״ב–לז ע״א. השווה שם, דף רמא ע״ב: ׳וכן מצאתי בקונטרסי דהאר״י ז״ל וז״ל והיה נוהג מורי ז״ל ה״ה לתת צדקה באומרו ויברך דוד וכו׳; ובשער השמים, דף ע ע״ב.

121 בבלי ברכות ח ע״א. 122 השווה ספר הכוונות, דף י ע״א.

123 שני לוחות הברית, דף קלא ע״א. ראה לעיל הערה 30.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ק״ש... וכן נוהגין ברוב תפוצות ישראל בכל מקומות מושבותם של ספרדיים והנלוים אליהם וכן בענין אמן של גאל ישראל חזרתי ממנהג אשכנזים ונוהג כמנהגם שלא לענות וכ״כ האר״י ז״ל על פי סודות עמוקות ואין לשנות׳.[124]

ניתן להסיק אפוא, שהשפעתו של האר״י על השל״ה ניכרת במיוחד בתחום של עולם הדת המעשית. מאידך, בדרך כלל אין המונחים והרעיונות הטכניים בקבלת האר״י מופיעים בכתביו של ר׳ ישעיה. ראוי לציין כמה דוגמאות החורגות מן המסגרת הכללית. במאמר אחד בשני לוחות הברית אנו קוראים: ׳וסוד גדול רומז בכאן מקבלת האלהי רבי יצחק לוריא ז״ל כלים שבורים אחת מהן לא נשברה וזהו הקב״ה משמש בכלים שבורים זאת תורת העולה[125] זאת תורת האדם קדמאה׳.[126] מובן שר׳ ישעיה רמז כאן למיתוס הלוריאני על שבירת הכלים ואדם קדמון, אך בלי להתעמק בכל פרטים המיתיים הקשורים בו. יתר על כן, מהקונטקסט עולה שלפי השל״ה, הכלי השבור מסמל את נפשו של אדם הראשון אחרי החטא בגן עדן. אכן, השל״ה הוריד את הרעיון הלוריאני מעולם המיתוס לעולם המוסרי־הדתי ועיון מטאפיסי קיבל משמעות פסיכולוגית. כידוע, כפי שציין שלום, הפיכת התיאוסופיה הקבלית ומערכת מושגיה לאנתרופולוגיה מיסטית בולטת בספרות החסידות,[127] וסביר להניח שהחסידים הושפעו מכך והלכו בעקבותיו של השל״ה.[128]

במאמר אחר בשני לוחות הברית הביא ר׳ ישעיה עוד קטע העוסק בתורת האר״י על שבירת הכלים:

> וקונטרסי האר״י ז״ל[129] מצאתי יש לדעת למה בז׳ עממין ציוה הש״י לא תחיה כל נשמה[130] ובשעיר ועמון ומואב ציוה שלא להלחם.[131] והענין כי ז׳ עממין הם ז׳ קליפות הז׳ כלים שנשברו ואז כבר יצאו מהם כל הקדושה. אבל של ג׳

124 שם, דף רנג ע״א. 125 ויקרא ו, ב.

126 שני לוחות הברית, דף קעב ע״ב.

127 ראה גרשם שלום, דברים בגו, עמ׳ 339. ועיין שם עמ׳ 342, מה ששלום טוען לגבי תורת הקטנות והגדלות: ׳יש כאן עוד דוגמה מפתיעה לתהליך השינוי בהוראתם של מושגים קבליים. בקבלת האר״י יש למושגים הללו ״קטנות המוחין״ ו״גדלות המוחין״ משמעות תיאוסופית מוגדרת כמצבים של ה״פרצופים העליונים״... אצל הבעש״ט ״קטנות״ ו״גדלות״ הן שלבי חיים בכל מקום ובכל הזמנים... יש גדלות וקטנות בקיום האנושי ובעסקי בני־אדם, וביחוד בעבודת ה׳. ואולם הכל תלוי במדרגה שהאדם השיג במאבקו הרוחני לשם השלמות׳. ראוי לציין שתהליך דומה במישור האנתרופולוגי ניכר כבר אצל תלמידי האר״י. ראה למשל ספר ליקוטי תורה, פרשת ואתחנן, דף רלה: ׳כבר ידעת כי משה יש לו בחינת קטנות וגדלות וכן כל הנשמות כולם הם דוגמת ז״א [זעיר אנפין] שיש לו עיבור וקטנות וגדלות׳. השווה ספר יונת אלם לר׳ מנחם עזריה מפאנו, לבוב תרי״ט, פ״ו, דף ו ע״א: ׳ולעולם האור מקיף למעל׳ מהכל וכן בספירות ואין בו צמצום לפיכך הוא יותר גדול מאד מהאור הפנימי כי זה מתקבץ בתוך הכלי והצדיקים דוגמתו מקטיני׳ עצמם׳. וראה הנוסח בשני לוחות הברית, דף קכ ע״א.

128 ראה לעיל, הערה 2.

129 השווה ספר הליקוטים, פרשת דברים סי׳ א, דף נה ט״ב; ובמקביל בספר ליקוטי תורה, עמ׳ רלד.

130 דברים כ, טז. 131 שם ב, ה, ט, יט.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ראשונות עדיין היה בהם קדושה[132]... מה שנתברר מג׳ ראשונות ולעתיד יגמור לצאת כל הקדושה מהם ואז גם מהם לא נחיה כל נשמה ואלו הג׳ הם שעיר ועמון ומואב. שעיר רומז לראשונה כד״א משעיר מלכין מואב לשון א״ב חכמה עמון נועם בינה.[133]

לעומת המובאה הראשונה, אין למצוא בשנייה פירוש פסיכולוגי למיתוס הלוריאני. מכל מקום, אין זה מקרה שהשל״ה ציטט קטע מקונטרסי האר״י שאין בו כל הפרטים המיתיים הקשורים לעניין של שבירת הכלים ומיתת המלכים. בניגוד לזה, כפי שכבר ציינתי לעיל, בשער השמים הביא ר׳ ישעיה קטע מר׳ מנחם עזריה מפאנו בעניין הטהירו, העוסק במיתוס התיאוסופי על כל פרטיו הנועזים.[134] גם במאמרים אחרים בשער השמים דן ר׳ ישעיה באריכות במיתוס של שבירת הכלים ומיתת המלכים.[135]

דוגמה נוספת לתופעה זו לקוחה משער השמים: ׳דע כי יש כמה פרצופין בכל עולם ועולם והדברים כפולים ומכופלים בבחינות שונות ודי בזה למבין׳.[136] דבריו של ר׳ ישעיה מיוסדים על טקסט לוריאני, אף כי אין הדבר נאמר במפורש. אמנם מצאתי מקבילה מדויקת לדבריו בספר הכוונות, ומסתבר שר׳ ישעיה העתיק ממנו שכן במאמרים אחרים הוא הזכיר ספר זה, כפי שהערתי לעיל: ׳והנה כבר נתבאר כי בכל עולם ועולם יש כמה פרצופי׳ ולכך אל תתמה אם תראה שנזכיר הדברים כפולים ומכופלים׳.[137] לענייננו, הנקודה החשובה שיש להדגישה היא, שר׳ ישעיה לא רצה להאריך בעניין של הפרצופים ועל כן סיים במלים ׳ודי בזה למבין׳, שהן סימן מובהק לתפיסה אזוטרית, שאיננה ראויה להימסר לרבים. כאן עלי להעיר, שיש להבחין בין שני לוחות הברית לבין שער השמים: בשני לוחות הברית יש רק אִזכורים מעטים וקלים לתורת הפרצופים הלוריאנית, ואילו בספר שער השמים השתמש ר׳ ישעיה במונחים אלה כמה פעמים בדיונים ארוכים.[138] עם זאת, הגענו לאספקט נוסף, שלא הובא כלל בדיונם של החוקרים שעסקו בבעיית ההשפעה של האר״י על השל״ה: השימוש שעושה ר׳ ישעיה הורוביץ בכתבים לוריאניים אינו זהה בשני לוחות הברית ובשער השמים. לעומת הספר הראשון, שהחל להיכתב בחוץ־לארץ ונגמר בארץ,

132 השווה שער השמים, דף קי ע״ב: ׳כי בג׳ ראשונות אין אחיז׳ ויניקה לשום קליפה וכו׳. ראוי כאן להזכיר מאמר אחד בשני לוחות הברית, דף לד ע״א: ׳וכבר כתבתי למעלה בשם חכמי האמת שלא יחשוב המעיין שיהיו הקליפות נכנסו׳ תוך האצילות כאשר חשבו רבים מהמתקבלים בדורינו ועם היות שפשוטי הדברי׳ יחייבו הענין צריך להבינם ולכוננם׳. תודתי לד״ר אלבוים, שהעירני על מאמר זה. האם יש לראות כאן פולמוס נגד הגישה הלוריאנית, שלפיה שורש הרע הוא בתחום האלוהי?

133 שני לוחות הברית, דף שסז ע״ב. 134 ראה לעיל, הערה 64.

135 השווה שער השמים, דף פט ע״ב–צ ע״א, קז ע״ב, קי ע״א–ע״ב.

136 שם, דף עה ע״א. השווה שם, דף קה ע״א.

137 ספר הכוונות, דף כד ע״ב–כה ע״א. השווה שער הכוונות, ענין תפלת השחר, דרוש א, דף יח ט״ג.

138 השווה שני לוחות הברית, דף קלט ע״ב, רלב ע״ב; שער השמים, דף פה ע״ב–פו ע״א, ק ע״א, קה ע״א, רי ע״א–ע״ב, ריג ע״ב, ריט ע״א.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

הספר השני נתחבר כולו בארץ. סביר להניח אפוא, שבעת כתיבתו של שער השמים היו לפניו יותר מקורות לוריאניים, ולכן הוא העתיק בחיבור זה יותר קטעים בשם האר״י או תלמידיו.[139] אולם ההבחנה תלויה לא רק בעובדה שר׳ ישעיה הצליח להשיג את החומר הלוריאני בעת שהותו בארץ. יש להבחין בשימוש שעשה באותם הספרים או המאמרים שהביא בשני ספריו. אביא כאן דוגמה אחת בלבד. בשני לוחות הברית ובשער השמים הזכיר ר׳ ישעיה את המנהג הלוריאני לתת צדקה בתפילת שחרית, בעת ששליח הציבור מגיע לתפילה ׳ויברך דוד את ה׳ לעיני כל הקהל׳. כבר הבאתי לעיל נוסח דברים בקטע אחד בשני לוחות הברית, ואעתיק אותו כאן שנית, יחד עם קטע נוסף משני לוחות הברית, לשם השוואה עם הנוסח בשער השמים:

> ע״כ נכון בעיני המנהג שראית[י] בקהילות ארץ ישראל כשהגבאי הולך לגבות צדקה בב״ה הולך לאחר ויברך דוד ואומרים שכך מקובלים בשם אלקי האר״י ז״ל ואפשר שטעמו משום כי בהתנדבותו והתנדבות השרים אז ויברך דוד כו׳. ע״כ ראוי בזה המקום לגבות צדקה ולא כמו שעושי׳ בשאר ארצות שהולך הגבאי בעת חזרת ש״ץ התפילה ואז אין מחשבת העם על שמיעת התפילה לומר אמן כדינה.[140]

וכן במאמר שני רמז השל״ה לאותו העניין: ׳וכן מצאתי בקונטרסי דהאר״י ז״ל וז״ל והיה נוהג מורי ז״ל ה״ה לתת צדקה באומרו ויברך דוד וכו׳ והטעם הצדקה היא מ״ע וראוי לעשות המצות מעומד. גם טעם כי הלא הצדק׳ ניתנת לעני שהיא השכינ׳ שהיא יושבת לארץ וצריך להקימה ולהעמידה על הצדק׳ שהוא התפארת דכורא וכו׳.[141] וזהו נוסח דבריו בשער השמים:

> ומצאתי בקונטרס דתלמידי האר״י ז״ל שהיה מנהיג הצדקה שנותנין בבית הכנסת לתנה באמירת ויברך דוד וכתוב שם וזה לשונו: והיה נותנה באמרו ואתה מושל בכל כי הלא בכל הוא היסוד הנקרא כל והוא הנותן הצדקה אל השכינה הנקרא בכל בסוד[142] בת היתה לו לאברהם ובכל שמה והוא שם ב״ן הנז׳ היא נגדלת פרצופה. ואמנם כבר ידעת היות קו המדה דזעיר אנפין סוד נצח הוד יסוד של הבינה שהם המתפשטים דרך קוים ומדות דזעיר אנפין והם שם אהיה שהיא הבינה כנז׳ אצלינו שהם ג׳ שמות אהיה דיודין ואלפין וההין... ואמנם יש בכאן ב׳ ידים הם ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק והם הם סוד בכל הנזכר שהוא שם ב״ן המעלה מיין נוקבין של יצירה אשר אנו עתה בו וסוד המיין נוקבין הם חסדים וגבורות שהם סוד מנצפ״ך כפול והם סוד ב׳ ידים ימין

139 ראה הורודצקי, המסתורין בישראל (לעיל, הערה 9), עמ׳ 63, הערה 119.
140 שני לוחות הברית, דף לו ע״ב–לז ע״א.
141 שם רמא ע״ב. 142 על־פי בבלי בבא בתרא טז ע״ב.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

ושמאל שבהם י׳ אצבעות כנגד י׳ אותיות מנצפ״ך כפול עד כאן לשונו.[143]

נוסח מקביל למובאה שהעתיק ר׳ ישעיה בשם ׳קונטרס דתלמידי האר״י׳ מצוי בספר הכוונות,[144] וסביר להניח שזה היה מקורו. אפשר להוכיח שזה גם היה מקורו במאמר השני שהבאתי משני לוחות הברית. ההשוואה בין שני הטקסטים מלמדת, שבשני לוחות הברית לא רצה ר׳ ישעיה לגלות את הפירוש התיאוסופי לריטואל המיוחד לקבלת האר״י. בקטע הראשון משני לוחות הברית הוא רמז לטעם מיסטי, אך בלי כל קשר למושגים המאפיינים את הקבלה הלוריאנית. בקטע השני הוא הביא את הלשון של ספר הכוונות, העוסקת בכוונה של המנהג על־פי הסימבוליקה הרגילה של הקבלה התיאוסופית. רק בשער השמים העתיק ר׳ ישעיה את המאמר מספר הכוונות, הדן באריכות בסוד הריטואל לפי המושגים המיוחדים של קבלת האר״י. לדעתי, חשוב להביא בחשבון את הקונטקסט הספרותי כדי לצייר תמונה שלמה של השפעת האר״י על השל״ה. מכל מקום, אין לפקפק בעובדה שרוב המובאות מכתבי האר״י המופיעות בשער השמים קשורות לעניינים מעשיים, דהיינו הייחודים, השמות, והכוונות התיאורגיות. אפילו במקרים שהביא ר׳ ישעיה מושגים קבליים המיוחדים לקבלת האר״י, כגון פרצופים, מיתת מלכים, שבירת הכלים וכדומה–הדבר נעשה בכל מקרה כדי לבסס את היסוד התיאורגי.

בסופו של דבר, ניתוח מעמיק יותר של השפעתו של האר״י על השל״ה דורש הבחנה בין הצד האזוטרי לבין הצד האקזוטרי. מהבחינה האקזוטרית אנו למדים שהשפעה זו ניכרת בעיקר במישור המעשי של נוהגי החיים הדתיים. מותר לעלות על הכתב את הכוונות הלוריאניות ואת מנהגי האר״י כדי להשפיע על הרבים לחזק את אמונתם ואת שמירת המצוות. בניגוד לזה, התורות התיאוסופיות נשארות בתחום של האזוטריקה המוחלטת, ועל כן אסור לעלותן על הכתב. אפילו המסירה בעל־פה מוגבלת לארץ־ישראל. אין לי ספק שהשל״ה למד ואולי גם לימד את קבלת האר״י בכל גוניה, אך לימוד זה נעשה בדרך המתאימה לו, דהיינו מסירה בעל־פה. בעולם הרוחני של ר׳ ישעיה הורוביץ, היתה זהות בין קבלת האר״י לבין מעשה המרכבה האמיתי, שהתעסקו בו חכמי ישראל לעומת חכמי התפוצות. האר״י גילה את סודות התורה הפנימיים דווקא בארץ־ישראל, ומשם הם התפשטו לכל הקהילות היהודיות בעולם. השל״ה היה בקי בדרכי הפלפול המאפיין את תורתם של חכמי בבל, אך עלה ארצה כדי ללמוד את סודות המרכבה בנוסח הלוריאני. אף־על־פי שלא ערך את תורתו של האר״י באופן שיטתי, הפך השל״ה לאחד הצינורות החשובים להעברת הקבלה הלוריאנית באלמנטים מסוימים ממרכזה בארץ לפולין וליתר ארצות אשכנז.

143 שער השמים, דף ע ע״ב.

144 ראה ספר הכוונות, דף כה ע״א. השווה שער הכוונות, ענין תפלת השחר דרוש א, דף יח ט״ג; פרי עץ חיים, שער הזמירות פ״ה, דף לז ט״א–ט״ב.

This content downloaded from 132.174.254.73 on Wed, 28 Aug 2019 01:32:50 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms